

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU
ARAPSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

STROFIČNA POEZIJA IBN-QUZMĀNA
(ZAVRŠNI MAGISTARSKI RAD)

MENTOR: PROF. DR. MUNIR MUJIĆ

KANDIDAT: MERJEM MEKIĆ

SARAJEVO, SEPTEMBAR 2020.

SADRŽAJ

Uvod.....	3
1. Andaluzija: plodonosno podneblje Iberijskog poluotoka pod arapsko-muslimanskom vlašću.....	4
1.1. Andaluzanska civilizacija i uticaj na evropsku renesansu.....	5
1.2. Suživot i religijska tolerancija u Andaluziji: jedinstven slučaj na evropskom tlu.....	8
1.3. Umjetnost Andaluzije: od raskošne dvorske umjetnosti do narodnog poetskog izražaja...9	
2. Andaluzijski zedžel: strofična poezija na arapskom dijalektu naroda Andaluzije.....	12
2.1. Porijeklo zedžela.....	13
2.2. Struktura, rima i metar zedžela.....	15
2.3. Podžanrovi zedžela.....	16
2.4. Istaknuti autori zedžela.....	18
3. Ibn-Quzmān: predstavnik andaluzijskog zedžela.....	20
3.1. Dīwān Ibn-Quzmāna.....	22
3.2. Panegirički zedželi: pečat Ibn-Quzmānovog poetskog umijeća.....	26
3.3. Neobjavljeni zedželi Ibn-Quzmāna: prijevod i analiza obrađenih fragmenata iz rukopisnih zbirki.....	30
4. Prisustvo andaluzijskog zedžela u poeziji drugih naroda i pojava imitiranja zedželske poezije Ibn-Quzmāna.....	36
Zaključak.....	39
Izvori i literatura.....	40
Prilog.....	42

Uvod

Ovaj završni diplomski rad iz oblasti klasične arapske književnosti, na temu: “Strofična poezija Ibn-Quzmāna”, za predmet ima andaluzijsku strofičnu poeziju, odnosno njene žanrove: zedžel i muveššah, sa fokusom na zedželsku poeziju andaluzijskog pjesnika Ibn-Quzmāna, iz 12. stoljeća.

Pored književnog, rad se navedenom temom bavi i sa civilizacijskog aspekta. S obzirom da je Ibn-Quzmān porijeklom iz Andaluzije i da je cijeli život proveo na njenom tlu, koje je bilo kolijevka brojnih istaknutih mislilaca, naučnika, umjetnika, pa tako i pjesnika, rad pruža i sažet kulturno-historijski osvrt na nastanak i razvoj andalužanske civilizacije, koja je svojim dostignućima uticala na pojavu evropske renesanse.

Navedena tema zahtijevala je teorijsku razradu, kao i poetsku analizu predstavljenih stihova, gdje je korištena analitičko-deskriptivna, te komparativna istraživačka metoda, u dijelovima rada koji se bave usporedbom različitih poetskih tradicija, a u cilju otkrivanja njihovog prožimanja i uzajamnog uticaja.

Strukturu rada čine uvod, glavni dio i zaključak. Glavni dio rada čine poglavlja o autentičnom andaluzijskom žanru strofične poezije – zedželu, u kojima su detaljno predstavljeni: porijeklo, forma, odlike, podžanrovi, te istaknuti autori ovog žanra, nakon čega slijede poglavlja o istaknutom autoru istog – Ibn Quzmānu. Pored biografije ovog pjesnika, rad pruža uvid u sačuvani pjesnikov Dīwān i upoznaje čitaoca sa stihovima dva njegova neobjavljena zedžela, kroz transkripciju originalnog teksta na arapskom jeziku i prijevod na bosanski jezik. Posljednje poglavlje u radu bavi se uticajima andaluzijske strofične poezije na trubadursku poeziju, te prisustvom i uticajem zedžela na poeziju drugih naroda.

Kada su u pitanju zadatak i cilj ovog rada, to je prvenstveno predstavljanje andaluzijske strofične poezije, odnosno zedželskog žanra, sa fokusom na zedželsku poeziju istaknutog andaluzijskog pjesnika Ibn-Quzmāna, pisanu u cjelosti na arapskom dijalektu naroda Andaluzije, što je od posebnog značaja s obzirom na činjenicu da je Ibn-Quzmānu i njegovoj poeziji dato vrlo malo prostora na bosanskohercegovačkoj književno-umjetničkoj pozornici.

1. Andaluzija: plodonosno podneblje Iberijskog poluotoka pod arapsko-muslimanskom vlašću

Andaluzija je najčešći naziv za prostor koji je obuhvatao gotovo cijeli Iberijski ili Pirinejski poluotok¹, a kojim su muslimani vladali od dolaska na tlo Španije preko Sredozemnog mora, 711. godine, pa sve do 1492. godine, kada su kraljica Izabela Katolička (ili Kastiljska; kćerka kastiljskog kralja Džona II) i njen suprug, kralj Ferdinand Aragonski, konačno zauzeli Granadu i rušeći tamošnje Kraljevstvo (898–1492), okončali višestoljetnu vladavinu muslimana i njihovo prisustvo na Iberijskom poluotoku.

Naziv *Andaluzija* (ar. *al-Andalus*) dovodi se u etimološku vezu sa Vandalima, istočnogermanskim plemenom, koji su u 5. stoljeću zauzeli Iberijski poluotok. Geografski je smještena između Pirineja na sjeveru, Atlantskog okeana na zapadu, Sredozemnog mora na istoku, a na jugu je od Afrike dijeli Gibraltarski moreuz, odakle su Arapi 711. godine ušli na špansko tlo. Za ovaj prostor pod vlašću muslimana koriste se i sljedeći nazivi: *muslimanska Španija*, *islamska Španija*, *maurska Španija* (naziv Mauri vodi porijeklo od gr. *maurós*, što znači *crn* i u antičkom periodu se koristio za berbersko stanovništvo sjeverozapadne Afrike², a po njima je taj prostor nazvan Mauretanijska³; u klasičnom razdoblju se ovaj naziv počeo koristiti za muslimane na tlu Evrope, koji su uglavnom bili Arapi) i *arapska Španija*, čime se ukazuje na arapsko-muslimansku vladavinu isključivo na teritoriju Španije, a što nije bio slučaj, kako je i objašnjeno u prethodnom paragrafu. Stoga je pogrešna upotreba svih navedenih naziva, ukoliko se pod njima misli na arapsko-muslimansku vladavinu na prostoru cijelog Iberijskog poluotoka. Termini: *islamska/muslimanska/maurska/arapska Španija* se isključivo odnose na historijski period u kome je Španija bila pod muslimanskom vlašću, a naziv *Andaluzija* jedini u cjelosti odgovara historijskim i geografskim činjenicama vezanim za pomenuti prostor

---

¹ Pogrešno je reći da je Andaluzija geografski obuhvatala samo Španiju (zbog čega se u literaturi može naići na pogrešne nazive: *islamska/muslimanska/maurska/arapska Španija* za Andaluziju), iako je njen većinski teritorij zauzimala upravo Španija; činjenica je da je Andaluzija teritorijalno obuhvatala gotovo cijeli Iberijski/Pirinejski poluotok, odnosno, današnje zemlje: Španiju, Portugal i južnu Francusku.

² Alemko Gluhak, "Mauretanijska i Mauritanija", Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, izd. 32, br. 1, Zagreb, 1984, str. 31.

³ Razlikovati toponime: *Mauritanija*, u značenju današnje države Islamska Republika Mauritanija i *Mauretanijska*, naziv za dio sjeverozapadne Afrike u antičkom periodu.

Iberijskog poluotoka, neovisno o kojem periodu vladavine muslimana na tom prostoru je riječ i koliko su se u određenom trenutku teritorijalne granice njihove vladavine širile ili sužavale.

1.1. Andaluzanska civilizacija i uticaj na evropsku renesansu

Arapsko-muslimanska vladavina u Andaluziji trajala je gotovo osam stoljeća, tokom kojih je Andaluzija postala “novi centar arapskog svijeta”⁴, obrazovni centar Evrope i vodeća u regiji u pogledu politike, ekonomskog prosperiteta, te izvanrednog napretka i dostignuća u mnogim oblastima (filozofija, muzika, književnost, kaligrafija, rezbarstvo, inženjerstvo, hemija, farmacija, medicina, hirurgija, optika, fizika, matematika, astronomija, nautika, botanika, agrikultura, kulinarstvo, kožna industrija, tekstilna industrija, staklarska industrija, keramička industrija, metalurgija⁵). Arapski, kao službeni jezik Andaluzije, imao je značajnu ulogu u oblikovanju i očuvanju identiteta muslimana na tom prostoru, i zajedno sa kulturom koju su arapski osvajači Iberijskog poluotoka prenijeli na novo tlo, postavio je snažne temelje za prosperitet tamošnjeg naroda i preporod koji će uslijediti u takozvanom *zlatnom razdoblju Andaluzije*, čije su kulturno-civilizacijske tekovine i danas vidljive.

Andaluzija, koja je opisana kao “šamska po svom mirisu i zraku, jemenska po svojoj simetričnosti i ravninama, indijska po svojim aromatičnim mirisima i mošusima, ehvazijska po veličinama dažbina, kineska po rudnim ležištima tvari i adenijska po privlačnosti svojih obala”, plodonosno je podneblje u svakom smislu i takozvani “civilizacijski dragulj u srcu Evrope”⁶,

---

⁴ Jusuf Ramić, “Andaluzijska književnost”, *Znakovi vremena*, izd. 8, br. 28, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2005, str. 254.

⁵ Susan Douglass, “Achievements and Contributions of al-Andalus: Exploration of Material Culture and Science”, dostupno na: <https://www.islamicpain.tv/wp-content/uploads/sites/271/2019/12/Final-Lesson-Plan-9.pdf> (zadnji put pristupljeno: 14.8.2020.)

⁶ Tawfiq Sultān al-Yūzbakī, *al-Ḥaḍāra al-islāmiyya fī al-Andalus wa atarihā fī Ūrūbbā*, preveo: Dženan Smajić, dostupno na: https://akos.ba/islamska-civilizacija-u-andaluziji-i-njen-utjecaj-u-evropi-kako-je-sve-pocelo/#_ftn7 (zadnji put pristupljeno: 16.8.2020.)

a brojne povijesne ličnosti su potekle upravo sa tog prostora. Među njima se ističu sljedeće ličnosti⁷ (poredane hronološki po datumu smrti):

- Ṭāriq ibn Ziyād (u. 720.) – vojskovođa pod čijom je komandom muslimanska vojska zauzela špansko tlo, a u njegovu čast je Gibraltar nazvan po njemu (ar. *ġabal al-Ṭāriq* – Tarikovo brdo), jer je na tom prostoru bila ulogorena njegova vojska prije ulaska u Španiju;
- Muḥammad ibn Zakariyyā al-Rāzī (u. 808.) – ljekar, alhemičar i filozof, koji se smatra *ocem moderne psihologije i psihoterapije*, a pisao je i o teologiji, logici i astronomiji;
- Ġābir ibn Ḥayyān (u. 815.) – hemičar i autor oko 3000 članaka iz oblasti hemije, numerologije i misticizma;
- Al-Ḥawārizmī (u. 850.) – matematičar, astronom i geograf, izumitelj algebre;
- Abbās ibn Firnās (u. 887.) – matematičar i astronom iz Kordobe;
- Ibn-‘Abd Rabbih (u. 940.) – pjesnik iz Kordobe, poznat po bistrini uma i elokventnosti i autor poznate antologije arapske proze, satire i eseja “Jedinstvena ogrlica” (ar. *al-‘Iqd al-farīd*);
- Al-Ḥakam II (u. 976.) – umajadski vladar, agronom, mecena najbistrijih muslimanskih, kršćanskih i jevrejskih umova svoga vremena;
- Abū al-Qāsim al-Zahrāwī (u. 1013.) – hirurg, ljekar i autor enciklopedije iz Kordobe;
- Ibn-Sīnā (u. 1037.) – filozof, ljekar i astronom, autor preko 450 djela, od kojih je samo 240 sačuvano;
- Ibn-Ḥazm (u. 1064.) – književnik iz Kordobe i autor djela o ljubavi “Golubičina ogrlica” (ar. *Ṭawq al-ḥamāma*), jednog od monumentalnih djela Andaluzije;
- Wallāda bint al-Mustakfī (u. 1091.) – kćerka umajadskog halife Al-Mustakfija, ljubiteljica poezije, a smatra se i simbolom otvorenosti i kosmopolitizma andalužanskog društva;
- Muḥammad ibn ‘Abbād al-Mu‘tamid (u. 1095.) – vladar Sevilje, pjesnik i mecena brojnih naučnika i umjetnika na svom dvoru;
- Ibn-Bāḡa (u. 1138.) – filozof, pjesnik, muzičar, astronom, matematičar i botaničar, vezir almoravidskih vladara;

---

⁷ Sva ličnosti i njihove biografije iz ovog paragrafa preuzeti su sa web-stranice pod nazivom “Cities of Light: The Raise and Fall of Islamic Spain”, dostupne na: <https://www.islamicpain.tv/curriculum/glossary/> (zadnji put pristupljeno: 18.8.2020.)

- Ibn-Ṭufayl (u. 1181.) – ljekar i filozof, autor poznatog filozofskog djela “Živi sin Budnoga” (ar. *Ḥayy ibn Yaqzān*);
- Ibn-Rušd (u. 1198.) – filozof i ljekar iz Kordobe, zaslužan za obnovu filozofske misli u Evropi i autor nekoliko monumentalnih djela iz medicine i filozofije, a bio je dobro upućen i u teologiju, islamsko pravo i matematiku;
- Ibn-‘Arabī (u. 1240.) – jedan od temeljnih autora o sufizmu, koji je putovao cijelom Španijom i širom arapskog svijeta u potrazi za znanjem i napisao oko 400 djela, a bio je i sekretar na dvorovima mnogih vladara;
- Muḥammad ibn Naṣr (u. 1273.) – osnivač dinastije Nasrida, posljednje muslimanske dinastije na Iberijskom poluotoku, poznate po monumentalnim djelima islamske umjetnosti i raskošnim zdanjima poput palače Alhambra (ar. *al-Ḥamrā’* – Crvena) u Granadi;

Mnogi među ovim izvanrednim polimatskim umovima, uz mudro vodstvo andaluzijskih vladara i njihov prefinjeni osjećaj za umjetnost, stil, ljepotu i vrijednost, dali su svoj doprinos evropskoj renesansi, koja je, prema mnogim historičarima, u Evropu stigla iz arapskog svijeta, i to upravo preko Andaluzije. U tom smislu, renesansa je predstavljala oživljavanje evropskog intelektualnog života i promicanje nauke ka Galileovoj teoriji heliocentrizma – sinonimu za dokazanu ali odbačenu naučnu istinu.

Kao što je Galileova teorija dugo vremena bila osuđivana i odbacivana, historičari smatraju da je skoro isto toliko bilo teško probuditi i konačno osvijestiti evropsku intelektualnu i umjetničku elitu i odvojiti evropsko društvo od učenja i stavova nametnutih od strane Crkve, kako bi zaživjela slobodna misao koja vodi ka istini. Na koncu, to se ipak desilo tako što su, kako stoji u jednom od historijskih izvora, “stanovnici srednjovjekovne Španije pomogli čovječanstvu da krene revolucionarnim putanjama u oblastima matematike, medicine, duhovnosti, astronomije, filozofije i teologije”⁸.

---

⁸ Chris Lowney, *A Vanished World: Medieval Spain's Golden Age of Enlightenment*, Free Press, New York, 2012, str. 9.

1.2. Suživot i religijska tolerancija u Andaluziji: jedinstven slučaj na evropskom tlu

Za arapsko-muslimansku okupaciju Iberijskog poluotoka u jednom od historijskih izvora se kaže: “Ona je skršila moć privilegovanih grupa, među kojima je bilo plemstvo i kler, poboljšala je stanje robovske klase i dala hrišćanskim vlasnicima zemljišna prava kao što je otuđivanje imovine, na što nisu imali pravo pod Vizigotima.”⁹. Ovaj citat je samo jedan od primjera kako se kroz historiju pozitivno gledalo na arapsko-muslimansku vladavinu u Andaluziji, a razloge za ovakve stavove, te i za odnos vladara prema stanovništvu, opisan u navedenom citatu, treba tražiti u visokomoralnim načelima kojima su se vodili, a koji su crpljeni prvenstveno iz dva osnovna izvora islama: svete knjige – *Kur'ana* i *sunneta* – prakse Božijeg poslanika Muhammeda, kojem je Kur'an dostavljen od Boga, kao uputa čovječanstvu. Iz istih ovih izvora, muslimanski vladari u Andaluziji, kao i tamošnji naučnici, umjetnici i ostalo stanovništvo, bili su naučeni da se plemenito ophode prema svim stvorenjima, a posebno ljudima, neovisno o njihovoj naciji, religiji, rasi i slično. Ovakav odnos je doveo do jedinstvenog fenomena suživota i tolerancije u Andaluziji.

Jedinstvenost ovog fenomena prisutnog na srednjovjekovnom iberijskom tlu, ogleda se prvenstveno u činjenici da je to bio prvi slučaj da su se na prostoru jedne evropske države zajedno našli pripadnici tri najveće svjetske monoteističke religije: muslimani, kršćani i jevreji. Potom, ne samo da su kao pripadnici religijskih zajednica saživjeli jedni sa drugima, u duhu tolerancije, već su, u svrhu prosperiteta zajedničkog životnog prostora i vlastite dobrobiti, formirali interesne skupine i, okupljeni oko istih ideja, djelovali zajedno na njihovoj realizaciji. Najbolji primjer za to jeste zajednički rad na prevođenju koje je obuhvatalo: latinski, grčki, arapski, perzijski i hebrejski jezik, i to onih krucijalnih djela evropskih umova, koja su u Evropi već odavno pala u zaborav, da bi ovim činom oživjela i dovela do obnove prvenstveno filozofske ali i naučne misli, te na koncu – do renesanse u Evropi. Na ovom polju su naročit doprinos dala sljedeća imena¹⁰ (poredana hronološki po datumu smrti):

- Al-Ḥakam II (u. 976.) – musliman, umajadski vladar i pokrovitelj prevođenja grčkih monumentalnih djela;

---

⁹ Filip Hiti, *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973, str. 358–359.

¹⁰ Sva imena i biografije iz ovog paragrafa preuzeti su sa web-stranice pod nazivom “Cities of Light: The Raise and Fall of Islamic Spain”, dostupne na: <https://www.islamicspain.tv/curriculum/glossary/> (zadnji put pristupljeno: 18.8.2020.)

- Ḥasdāi ibn Šabrūt (u. 990.) – jevrej, poznavalac hebrejskog, arapskog i latinskog jezika, poznat je po prijevodu djela “Materia Medica”, grčkog ljekara i botaničara Dioskorida, na arapski jezik, u 10. stoljeću;
- Rejmundo (u. 1151.) – kršćanin, osnivač Centra za prevođenje u Toledu, za vrijeme vladavine leonskog kralja Alfonsa VII, sa posebnim osvrtom na prevođenje naučne i filozofske literature sa arapskog na latinski jezik;
- Džerard od Kremone (u. 1187.) – kršćanin, jedan od najvažnijih prevodilaca sa arapskog na latinski jezik, preveo je oko 70 naučnih radova, većinom od grčkih autora i jedan je od osnivača škole za prevodioce, pisare i bibliotekare, iz 12. stoljeća;
- Majkl Skot (u. oko 1235.) – kršćanin, prevodilac djela iz medicine, matematike, metafizike i filozofije, sa arapskog i hebrejskog na kastiljski jezik, važan za prevođenje djela Ibn-Rušda i Ibn-Sīnāa;
- Alfonso X (u. 1284.) – kršćanin, kralj Kastilje, Leona i Galicije, nosio je nadimak *Mudri*, zbog učenosti i zalaganja za razvoj nauke i umjetnosti, a poseban doprinos je dao kao pokrovitelj prevođenja djela sa arapskog i hebrejskog jezika na latinski i kastiljski;

Ekstrovertna priroda andalužanskog srednjovjekovnog društva ne samo da je okupljala pripadnike različitih religija oko naprednih ideja kojima su za kratko vrijeme, u ozračju tolerancije i suživota, izvukli iberijsko tlo iz pepela unurašnjih i vanjskih sukoba, ogromnog rascjepa između društvenih staleža i obespravljenosti tamošnjeg stanovništva i stvorili veličanstvenu civilizaciju sa tada vodećim obrazovnim centrima u Kordobi, Sevilji, Granadi i Toledu, već su i drage volje i nesebično svoja dostignuća dijelili sa cijelom Evropom, šireći tako duh preporoda, koji će, ne mogavši ostati nezapažen, oživjeti usnule evropske umove i preporodne misli i tako ubrzati dolazak zakašnjele renesanse.

1.3. Umjetnost Andaluzije: od raskošne dvorske umjetnosti do narodnog poetskog izražaja

Kada je riječ o andaluzijskoj umjetnosti, treba imati na umu da se tu govori o tekovinama iz preko sedam stoljeća duge srednjovjekovne epohe, koja je, uz sve smjene dinastija i vladara i uz sve uspone i padove tokom razvoja andalužanske civilizacije, u literaturi

opisana kao veličanstvena. Nadalje, u literaturi koja govori o umjetnosti Andaluzije, navodi se da je dvorska umjetnost bila najviše zastupljena i da se njoj poklanjalo najviše pažnje¹¹. Pojam *dvorska umjetnost* može se definirati kao “umjetnost koja nastaje na vladarskom dvoru, ali i izvan njega, a koja uključuje umjetnička djela koja promiču stil aristokratske elite”¹². U tom smislu, dvorska umjetnost predstavlja dio takozvane *kulture spektakla*, sa osnovnom svrhom da služi vladaru na način da ga okruži aurom sjaja i slave i da njegovu vlast prikaže legitimnom u očima svijeta. Osim toga, umjetnici na dvoru su imali zadatak i da svojim ostvarenjima dodatno uzdignu plemstvo iznad nižih društvenih slojeva.

Za pojam dvorske umjetnosti veže se i uloga *mecene* ili *patrona*, odnosno pokrovitelja umjetnosti (ali i nauke, što, međutim, nije predmet ovoga poglavlja), a koja se uglavnom odnosi na plemstvo i vladare, koji su na svojim dvorovima okupljali talentovane i poznate umjetnike, najčešće sa navedenom svrhom da služe vladaru i afirmišu njegovu politiku, zbog čega nije rijetkost pročitati da su neki vladari izdvajali hiljade dukata kako bi za sebe pridobili određene umjetnike, koji su nerijetko na dvor dolazili i iz najudaljenijih krajeva arapskog istoka. Pored toga, ne treba zanemariti činjenicu da su vladari i plemići u nemalom broju i sami bili talentovani umjetnici i naučnici i strastveni ljubitelji knjiga, zbog čega su bili spremni potrošiti čitavo bogatstvo kako bi za svoju bogatu biblioteku pribavili najpoznatije knjige svoga vremena. Tako se spominje da je umajadski vladar Al-Ḥakam II (u. 976.) imao biblioteku u Kordobi sa preko četiri stotine knjiga iz svih krajeva muslimanskoga svijeta, a vladari u Sevilji su bili naklonjeni poeziji i muzici, naročito Al-Mu‘tamid (u. 1095.), koji je i sam bio pjesnik.

Bitno je reći da je u smislu umjetnosti Andaluzija bila, a i danas je, više prepoznatljiva po arhitekturi i svojim raskošnim zdanjima, a potom po ostalim umjetničkim vrstama, a posebno književnosti. Kao takva, Andaluzija je privlačila pažnju i interesovanje kako Istoka, tako i Zapada, a tamošnja umjetnička ostvarenja već stoljećima prkose vremenu i zaboravu, gotovo jednako sjajna kao u *zlatnom razdoblju Andaluzije*. Zahvaljujući umjetničkim ostvarenjima koja su krasila andalužansku civilizaciju kroz sve periode njenog razvoja (period vladavine dinastije Umajada; takozvani *taifa period*, od ar. *ṭā'ifa*: grupa; stranka; pleme; niz, u kome je prostor Andaluzije bio podijeljen na male kraljevine; period dominacije dinastija

---

¹¹ O umjetnosti u Andaluziji vidjeti više u: Jerrilynn D. Dodds, *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1992.

¹² Kim W. Woods, Emma Barker, Steve Edwards, “Art and Visual Culture: Medieval to Modern”, dostupno na: <https://courses.lumenlearning.com/sac-artappreciation/chapter/oer-1/> (zadnji put pristupljeno: 19.8.2020.)

berberskog porijekla – Almoravida i Almohada; te period vladavine dinastije Nasrida), Andaluzija je nosila epitet *elegantne prijestolnice Istoka i Zapada*. Kada je riječ o arhitekturi, neizostavno je spomenuti veleljepne dvorove umajadskih vladara, kao i ostala arhitektonska zdanja koja su dali podići, među kojima se ističu: *Madīna al-Zahrā'* – palatinski grad 'Abd al-Raḥmāna III i *Velika džamija* u Kordobi.

Iako je andaluzijska umjetnost, prvenstveno dvorska, bila razvijena u velikoj mjeri, kako na planu arhitekture, tako i u ostalim svojim segmentima: književnosti, muzici, kaligrafiji i rezbarstvu, za andaluzijsku književnost, tačnije pjesništvo, se ipak navodi da je bila nekreativna, a razlog za to leži u tradicionalizmu, koji je podrazumijevao oponašanje pjesnika arapskog istoka i njihove poezije, formom i sadržajem, čime je poetsko stvaralaštvo Andaluzana bilo lišeno ne samo originalnosti i kreativnosti, nego i umjetničke vrijednosti koja bi ga dovela u ravan sa ostalim umjetničkim ostvarenjima Andaluzana. Tako je bilo sve do kraja 9. i početka 10. stoljeća, kada se javljaju muveššah (ar. *muwaššah*) i zedžel (ar. *zağal*), dva žanra strofične poezije, koja su, osim po originalnom poetskom izrazu sa prizvukom muzikalnosti, poznati i kao “najstariji poetski tekstovi na narodnom jeziku u Evropi”¹³.

U periodu koji je uslijedio, nekolicina pjesnika je nastojala afirmisati ove poetske žanrove, što nije bilo nimalo jednostavno, a podrazumijevalo je naprije neutralizaciju uticaja arapskog klasicizma, koji je težio tome da sve strane i drugačije poetske forme izmijeni i prilagodi arapskoj poetskoj tradiciji. Ovaj zadatak nije bio lahak i, pored toga što se tek neveliki broj pjesnika osmjelio za pisanje *nove* poezije, gotovo da nema sačuvanih muveššaha i zedžela iz prva dva stoljeća od njihovog nastanka. Tek u 11. i 12. stoljeću je zaživjela ova vrsta poezije, a iz tog perioda su značajni sljedeći pjesnici: Ibn-Zaydūn (u. 1070.), Al-Tuṭīlī (u. 1126.), Ibn-Bāğa (u. 1138.), Ibn-Bāqī (u. 1145.), Ibn-Quzmān (u. 1160.) i Abū-Bakr ibn Zuhr (u. 1198.). Jedan od pomenutih, Ibn-Quzmān, “jedan je od najboljih srednjovjekovnih pjesnika; najbolji je pjesnik muslimanske Španije i može parirati bilo kojem arapskom pjesniku, a njegova poezija je drugo remek-djelo andaluzijske književnosti, nakon ‘Golubičine ogrlice’ Ibn-Ḥazma”¹⁴. O Ibn-Quzmānu i njegovim zedželima, od kojih su mnogi napisani u slavu Andaluzije i njenih znamenja i prirodnih ljepota, a koji su predmet ovoga rada, biće više riječi u narednim poglavljima.

---

¹³ Emilio García Gómez, “Moorish Spain: The Golden Age of Cordoba and Granada”, u: *The World of Islam: Faith, People, Culture*, ur. Bernard Lewis, Thames and Hudson, London, 1976, str. 228.

¹⁴ Ibid., str. 234.

2. Andaluzijski zedžel: strofična poezija na arapskom dijalektu naroda Andaluzije

U fokusu ovog poglavlja, kako se vidi iz samog podnaslova, će biti zedžel – žanr strofične poezije čiji su nastanak i razvoj vezani za Andaluziju. Prije definisanja ovog poetskog žanra, navođenja njegovih karakteristika, te istaknutih autora istog, neophodno je dotaći se i pojmova *poezija* i strofična poezija, kao uvod u govor o poetskom žanru zedžela, te iznijeti i sažet prikaz andaluzijske književnosti, primarno poetske, za bolji uvid u okolnosti pod kojima je žanr zedžela nastao i nastavio da se njeguje od strane Andalužana.

Termin *poezija* (gr. *poiesis*, izvedeno od glagola *poieo* – činiti, tvoriti) “označava sva djela napisana u stihu, za razliku od djela napisanih u prozi. Govori se o epskoj, lirskoj i dramskoj poeziji, a kaže se i: epika, lirika i drama”¹⁵. Nadalje, bitno je reći da stihovi unutar pjesme mogu stajati ustrojeni kao “slobodni ritmički redovi”¹⁶, tvoreći tako stihovnu poeziju, ili se mogu grupisati u strofe ili “ritmičke periode”¹⁷ sastavljene od najmanje dva stiha, tvoreći strofičnu poeziju. U Andaluziji se strofična poezija (ar. *al-ši‘r al-maqṭa‘iyy*) javlja krajem 9. i početkom 10. stoljeća, u takozvanom “periodu originalnog stvaranja”¹⁸, koji je uslijedio nakon stoljeća imitacije forme i sadržaja poezije arapskog istoka.

Gotovo sve do 11. stoljeća, duh andaluzijskih književnika, naročito pjesnika, bio je okovan tradicionalizmom, tako da pojava novih žanrova, poput zedžela i muveššaha – predstavnika andaluzijske strofične poezije, predstavlja potpunu novost, a opisuje se kao “rani pokušaj Andalužana da se pjesnički izraze”¹⁹, pri čemu se misli na slobodan i originalan izražaj (lišen poetskih uticaja sa arapskog istoka). Iz pomenutih činjenica o nastanku zedžela i muveššaha, moguće je razumjeti i zašto je taj čin opisan tek kao pokušaj pjesničkog izražavanja na potpuno drugačiji način od dotadašnjeg, ali i razumjeti nepostojanje dovoljno pisanih tragova kao dokaza za evidentiranje začetnika ovih žanrova i njihovih prvih djela. Stoga se u

---

¹⁵ Mirzet Hamzić, *Školski rječnik književnih izraza*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2007, str. 172.

¹⁶ Šime Anić, Nikola Klaić, Želimir Domović, *Rječnik stranih riječi: tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*, Sani-plus, Zagreb, 1998, str. 1348.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Jusuf Ramić, “Andaluzijska književnost”..., str. 256.

¹⁹ Maḥmūd ‘Ālī Makkī, “Taqdīm” u: *Dīwān Ibn-Quzmān al-Qurṭubī: Iṣābat al-aḡrād fī dīkr al-a‘rād*, Al-Maḡlis al-A‘lā li al-Ṭaqāfa, Al-Qāhira, 1995.

literaturi može naići na više različitih podataka o začetnicima zedžela i muveššaha, njihovim djelima, kao i tačnom vremenu njihovog nastanka.

Zedžel je naziv za žanr strofične poezije pisane narodnim jezikom, koji je status poetskog žanra stekao u 12. stoljeću (oko 1100. godine) u Andaluziji. U najkraćem, zedžel se definiše kao *poetska umjetnost na narodnom jeziku* (ar. *al-fann al-ši'riyy al-malhūn*), a opisuje se i kao *zvukovna strofična pjesma, u kojoj se drži do metrike i moguće je pjevati*. Iako je izvorno označavao strofičnu poeziju pisanu na narodnom arapskom jeziku, od 13. stoljeća naovamo, strofična struktura zedžela javlja se i u poeziji na nekim od romanskih jezika²⁰, a sam naziv se počeo koristiti i za poeziju pisanu na bilo kojem narodnom jeziku, dok se u modernoj književnosti može naići i na upotrebu zedžela u značenju hibridne poetske vrste.

Riječ *zedžel* (ar. *zağal* pl. *azğāl*) je arapskog porijekla, a u prijevodu na bosanski jezik znači: vrsta narodne pjesme, dok glagol (*zağila – yazğalu – zağalun*) istog korijena (*z ġ l*) ima sljedeća značenja: biti razdragan; veseliti se, zabavljati se, igrati se; pjevati; vikati; povikivati²¹, što ukazuje na mogućnost da se ova vrsta narodne pjesme izvodi/pjeva, kako i stoji u opisu iz prethodnog paragrafa. Vremenom je termin zedžel poprimio i značenje *pobune protiv tradicionalnog arapskog pjesništva*, shodno ranije pomenutim okolnostima pod kojima je nastao i razvio se ovaj žanr, a koje podrazumijevaju oslobađanje uticaja arapske poetske tradicije.

2.1. Porijeklo zedžela

U vezi porijekla zedžela i vremena njegovog nastanka, može se naići na više mišljenja u literaturi koja se bavi ovom tematikom. Prvi spomen zedžela seže u prvu polovinu 10.

---

²⁰ Romanski jezici ili dijalekti čine podskupinu italskih jezika iz porodice indoevropskih jezika. Svi romanski jezici vode porijeklo od latinskog jezika, pa se nazivaju i *novolatinski*, a naziv *romanski* su dobili po tome što je latinski jezik, od kojeg svi vode porijeklo, bio maternji jezik Rimljana. U ovu grupu jezika spadaju: katalonski, francuski, italijanski, portugalski, okcitanski, retoromanski, rumunski i španski.

²¹ Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, izd. 3, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, El-Kalem, Sarajevo, 1997, str. 585.

stoljeća, ali se vjerovatno odnosi na takozvani “prototip zedžela”²², jer se zedžel u smislu poetskog žanra strofične poezije, u formi u kojoj ga danas poznajemo, javlja nešto kasnije, a prvi zapisi o njemu kao takvom i najranije sačuvane pjesme potiču iz 12. stoljeća, odnosno vremena Ibn-Rāšida i Ibn-Quzmāna. Pomenuta dva pjesnika se smatraju najranijim autorima zedžela, a na osnovu pomena Yaḥlaf ibn Rāšida (Ibn-Rāšida) u Dīwānu Ibn-Quzmāna (zedželi: 134/10/2 i 186/1/1²³), te na osnovu dva sačuvana fragmenta iz negovih zedžela, izvjesno je da je Ibn-Rāšid malo stariji savremenik Ibn-Quzmāna. U svom Dīwānu Ibn-Quzmān spominje i izvjesnog (al-)Aḥṭala ibn Numāru, za kojeg ne postoje pouzdani dokazi da je djelovao prije Ibn-Quzmāna.

Što se tiče začetnika andaluzijskog zedžela, o tome postoje različiti podaci kroz literaturu. Iako se pomenuti pjesnik Ibn-Rāšid često smatra najranijim autorom ove poezije ili bar ranijim od Ibn-Quzmāna, u mnogim je izvorima Ibn-Quzmān nazvan *imām al-zağğālīn*, što se doslovno prevodi kao *pionir/začetnik andaluzijskog zedžela*. Ovakav prijevod se može opravdati činjenicom da je zedžel dobio status poetskog žanra upravo sa Ibn-Quzmānom, čiji se zedželi odlikuju prefinjenošću i smatraju briljantnim poetskim umijećem, zbog čega se Ibn-Quzmān smatra neprevaziđenim velikanom i začetnikom andaluzijskog zedžela kao žanra. S druge strane, sintagma *imām al-zağğālīn* može se prevesti i kao *istaknuti autor zedžela*, jer termin *imām* pl. *a'imma*, ima i značenja iz sljedećih primjera: ”istaknuti pisci”²⁴ (ar. *a'imma al-kuttāb*), “najbolji poznavaooci jezika”²⁵ (ar. *a'imma al-luga*), a Ibn-Quzmān je nesumnjivo bio istaknuti autor zedžela.

Kada je u pitanju porijeklo zedžela, često se postavlja pitanje o tome da li je zedžel deriviran iz neke druge poetske vrste, a u vezi s tim postoje tri osnovne pretpostavke:

- 1) derivacija iz *musammaṭa*, arapske pjesme sa vrlo jednostavnom metričkom strukturom, koja se njegovala na arapskom istoku;
- 2) derivacija iz muveššaha, drugog žanra andaluzijske strofične poezije, za koji se smatra da je nastao otprilike stoljeće prije zedžela;

---

²² Margaret Larkin, “Popular poetry in the post-classical period, 1150–1850”, u: *Arabic Literature in the Post-Classical Period*, ur: Roger Allen, D. S. Richards, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, str. 197.

²³ Anon., “Zadjal”, *The Encyclopaedia of Islam*, ur: B. Lewis, V. L. Ménage, Ch. Pellat and J. Schacht, E. J. Brill, Leiden & Luzac & Co, London, izd. 2, vol. 3 (H–Iram), 1971, str. 374.

²⁴ Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik...*, str. 48.

²⁵ Ibid.

3) derivacija iz jedne od poetskih formi iz romanske poetske tradicije.

Na osnovu ovih pretpostavki i analize strukture i rime zedžela, došlo je do podjele ovog žanra na dvije vrste: takozvani *pravi zedžel* i *zedžel po uzoru na muveššah*. Kada je u pitanju pravi zedžel, nema sumnje da su njegova struktura i rima (*aa bbb a, ccc a*, itd.) preuzeti iz musemmata, tačnije, jedne od formi ove arapske pjesme, koja je zabilježena u poeziji arapskog istoka iz 10. stoljeća. S druge strane, zedželi po uzoru na muveššah, kako i sam naziv govori, svoju formu crpe iz muveššaha. Jedino po čemu se zedžel razlikuje od musemmata i muveššaha jeste arapski dijalekt naroda Andaluzije, kojim je u cjelosti spjevan, a koji u nekim segmentima nalikuje romanskim dijalektima, što bi u smislu jezika moglo opravdati treću pretpostavku, međutim, ona je uglavnom odbačena od strane većine istaknutih poznavalaca i teoretičara zedželskog žanra, zbog ocjene iste kao neutemeljene i hipotetičke.

2.2. Struktura, rima i metar zedžela

Kako je već rečeno, zedžel je žanr strofične poezije, što znači da su stihovi grupisani u strofe kroz cijelu pjesmu i ovo je osnovna odlika strukture zedžela. Nadalje, treba reći da se struktura i šema rime razlikuju kod pravih zedžela i zedžela po uzoru na muveššah. Što je tiče prvih, oni najčešće imaju jednu od sljedećih šema rime: *aa bbb a, ccc a, ddd a...* ili *abab ccc ab, ddd ab...*, gdje je evidentno da pjesma započinje sa dva reda/stiha (ar. *matla*) sa istom rimom (*aa; abab*), a sa tom rimom jedan red (ar. *simt*) zatvara svaku od strofa (*a; ab*), dok središnja tri reda u strofi (ar. *qufl/guṣn*) imaju drugačiju rimu, koja može ostati ista kroz cijelu pjesmu (*bbb, bbb...*) ili se mijenjati od strofe do strofe (*bbb, ccc, ddd...*). U pravom zedželu se može desiti da izostanu prva dva reda pjesme, gdje će šema biti: *bbb a, ccc a...* ili *bbb ab, ccc ab...*, što je rijetkost.

Kod zedžela po uzoru na muveššah prisutna je sljedeća šema rime: *aa bbb aa...* ili *ab ccc ab...*, gdje, za razliku od pravog zedžela, strofa završava sa dva umjesto sa jednim redom. Ova odlika je prisutna i u šemi rime bez početna dva reda pjesme: *dedede abcb, fgfgfg abcb* itd. Bitno je još reći da su pomenuta dva reda kojima završava strofa kod ovakvih zedžela, jedna od osnovnih specifičnosti muveššaha i nazivaju se *markaz* ili *ḥarġa* (ar.), što znači

zatvaranje – jer dolaze na samom kraju strofe: u posljednja dva reda; posljednjem redu; ili drugom dijelu posljednjeg reda i pisana su isključivo narodnim jezikom (kolokvijalnim arapskim, vulgarnim hebrejskim ili romanskim dijalektom²⁶), za razliku od ostatka teksta muveššaha, koji je pisan klasičnim arapskim jezikom. Zbog strukture preuzete iz muveššaha, te prisustva hardže, ovakvi zedželi se nazivaju zedželima po uzoru na muveššah.

Metrika andaluzijskog zedžela je kvantitativna, a naziva se još i antičkom ili klasičnom metrikom, te metričkom versifikacijom. Njena osnovna odlika je jasno razlikovanje kratkih i dugih slogova, što je slučaj i kod zedžela. Autori zedžela su koristili uglavnom klasične arapske metre: *ramal* (x ∘ – – x ∘ – – x ∘ –²⁷), *ḥafīf* (x ∘ – x – – ∘ – x ∘ – x) i *basīf* (x – ∘ – x ∘ – x – ∘ – ∘ – ∘ –), ali i *rağaz* (x – ∘ – x – ∘ – x – ∘ –).

Što se tiče dužine zedžela, odnosno broja strofa unutar pjesme, ona uveliko varira od pjesnika do pjesnika, kao i od zedžela do zedžela. Međutim, uglavnom se zedželi po uzoru na muveššaha, kao i sami muveššahi, sastoje od 5–6 strofa, a rijetko i od 11, dok su pravi zedželi znatno duži i mogu imati i po desetine strofa. Takav je slučaj sa jednim od Ibn-Quzmānovih zedžela, koji ima čak 42 strofe.

2.3. Podžanrovi zedžela

Zedželski žanr ima više svojih podžanrova, a istaknuti autor iz oblasti zedžela i andaluzijske strofične poezije, Muḥammad ‘Abbāsa, u svom djelu “Andaluzijski muveššahi i zedželi i njihov uticaj na trubadursku poeziju” (ar. *al-Muwaššahāt wa al-azğāl al-andalusiyya wa aṭaruhā fi šī‘r al-trübādūr*), navodi sljedeće:

- 1) gazel (ar. *ğazal*) ili takozvana *arapska ljubavna poezija* – tematikom je prisutna u poetskoj formi zedžela kao cjelovita ljubavna pjesma, gdje se ističe pjesnik Madğallīs,

---

²⁶ Manuel Pedro Ferreira, “A Case of Cross-Fertilization: The Mediaeval Andalus, Islamic Music, and the Cantigas de Santa Maria”, *Pol-e Firuzeh*, izd. 3, br. 12, Cultural Research Bureau, Teheran, 2004, str. 95.

²⁷ U metrici se “∘” koristi za obilježavanje 1 kratkog sloga, “–” za obilježavanje 1 dugog sloga, a “x” za mjesto na koje može doći i kratki i dugi slog.

ili u jednom njenom dijelu, uz neke od ostalih žanrova, kakav je slučaj sa poezijom Ibn-Quzmāna;

- 2) vinska poezija (ar. *hamriyyat*) – vinska tematika zedžela rezultat je uticaja arapske kaside (ar. *qaṣīda*, arapska tradicionalna pjesma) i muveššaha; po zedželima koji o vinu pjevaju kroz cijelu pjesmu, poznati su pjesnici: Ibn-Quzmān i Ibn-Šārim, a po zedželima gdje je vinska tematika prisutna djelimično, poznat je Ibn-Zāhir;
- 3) opisna poezija (ar. *wasf*) – ova vrsta poezije je u zedželu prisutna prvenstveno kroz opise prirode njenih ljepota (opisi vrtova, cvijeća, drveća, ptica, rijeka i sl.), pri čemu su prizori opisani tako detaljno da čitalac na osnovu njih, kao i jednostavnog jezika kojim se odlikuje ova poezija, može stvoriti živu sliku datog prizora; ovaj podžanr se u zedželu uglavnom javlja uz fragmente gazela, gdje je često opisivan prizor vrapca na grani, koji svojim cvrkutom podsjeća na voljenu osobu; istaknuti autori takve poezije su: Ibn-Quzmān, al-Dabbāg i Madgallīs;
- 4) panegirik (ar. *madīh*, *madaḥ*) – jedna od najčešćih i gotovo neizostavnih tema andaluzijskog zedžela je isticanje vrlina osoba od ugleda i značaja (vladari, plemići, junaci i sl.), a najčešći motiv za to je zahvala izvjesnom meceni ili patronu, koji je svojim bogatstvom podržavao talentovane pjesnike, koji su nerijetko bili siromašni; najpoznatiji autori panegirika u formi zedžela su: Ibn-Quzmān i Madgallīs, a što se tiče panegiričkih zedžela, posvećenih junacima iz sukoba i ratova na andaluzijskom tlu, njihov prvi i najpoznatiji autor je Ibn-Ġaḥdar;
- 5) religijska i sufijska poezija (ar. *al-ağrād al-dīniyya wa al-ṣūfiyya*) – začetnik ove vrste poezije u formi andaluzijskog zedžela je pjesnik al-Šuštārī, koji je pisao zedžele na temu sufizma i uglavnom o ljubavi prema Bogu, a neke je posvetio i poslaniku Muḥammadu, te su njegovi zedželi neka vrsta religijskog/sufijskog gazela; takvu poeziju su pisali i: Lisān al-Dīn ibn al-Ḥaṭīb, Ibn-‘Arabī i Abū-Madyan Šu‘ayb;
- 6) satira (ar. *haġā’*) – predstavnikom andaluzijske satire u formi zedžela smatra se pjesnik al-Dabbāg, a istaknuti autor iste je i Ibn-Quzmān, za čiju je satiričnu poeziju karakteristično to da je, između ostalog, pisana na račun istih onih mecena kojima je pjesnik posvećivao svoje panegirike, a razlog za to leži u mišljenju da nije bio plaćen u skladu sa svojim talentom i bogatstvom mecene;
- 7) elegija (ar. *al-riṭā’*) – elegija je tematski u najmanjoj mjeri zastupljena u andaluzijskom zedželu i uglavnom je pisana iz žalosti za zavičajnim mjestima i gradovima koje su pjesnici bili primorani napustiti u potrazi za bogatim mecenama, a što se tiče elegija posvećenih umrlima, poznata je ona od Ibn-Quzmāna, u kojoj žali zbog smrti kadije

Abū al-Qāsima al-Ḥamdīna; ovo je ujedno i “jedina elegija Ibn-Quzmāna, a nalazi se u pjesnikovom Dīwānu pod rednim brojem 83, na stranici 528”²⁸.

Kada je riječ o zastupljenosti bilo kojeg od pomenutih podžanrova u tematici andaluzijskog zedžela, češća je pojava da je jedna od pomenutih tema prisutna u samo jednom njegovom dijelu, dok su ostali dijelovi posvećeni drugim temama, nego što je tematika određenog podžanra prisutna u zedželu kao cjelovita pjesma.

2.4. Istaknuti autori zedžela

U već pomenutom djelu “Andaluzijski muweššahi i zedželi i njihov uticaj na trubadursku poeziju”, autor Muḥammad ‘Abbāsa objedinio je najznačajnije autore zedžela (ar. *zağğālūn*), a to su:

- Yaḥlaf ibn Rāšid – o njegovom životu nema mnogo podataka, a u izvorima se najčešće navodi kao jedan od najranijih autora zedžela;
- Ibn-Quzmān (u. 1160.) – porijeklom iz Kordobe i istaknuti autor zadžela, a u literaturi se često spominje i kao začetnik ovog poetskog žanra;
- Ibn-Zāhir – savremenik Ibn-Quzmāna, porijeklom je iz Sevilje i jedan od tamošnjih najpoznatijih autora zedžela;
- Abū-Bakr ibn Martīn – također savremenik Ibn-Quzmāna, a pored toga što je pisao zedžele, bio je komandir u Kordobi za vrijeme vladavine al-Mu‘tamida (u. 1095.);
- Yaḥluf al-Aswad – porijeklom sa istoka Andaluzije;
- Madgallīs (u. 1160.) – njegovo puno ime je ‘Abd Allah ibn al-Ḥāg, a živio je u vrijeme vladavine dinastije Almohada (ar. *al-Muwaḥidūn*);
- Ibn-Zayyāt – savremenik Madgallīsa, porijeklom iz Granade;
- Ibn-Ġaḥdar – porijeklom iz Sevilje;
- Al-Ya‘ya‘ – učenik Ibn-Ġaḥdara;
- Abū-Bakr al-Ḥaṣṣār;

---

²⁸ Muḥammad ‘Abbāsa, *al-Muwaššahāt wa al-azğāl al-andalusiyya wa aṭaruhā fi šī‘r al-trübādūr*, Dār umm al-kitāb, Mustağānim, 2012, str. 157.

- Ibn-Ḥaṭīb;
- Ibn-Šārim – porijeklom iz Sevilje;
- Al-Dabbāg – njegovo puno ime je Abū-‘Ālī al-Ḥasan ibn Abī-Naṣr, autor je djela “Anegdote o autorima zedžela” (ar. *Mulaḥ al-zağğālīn*), koje nije sačuvano do danas, a poznat je po tome što njegovi zedželi imaju satiričan ton;
- Al-Makkādī – njegovo puno ime je Abū-‘Abbās Aḥmad i porijeklom je iz Toleda;
- Al-Lūrqi (13. st.) – njegovo puno ime je Abū-‘Abd Allah ibn Nāğiya i jedan je od istaknutih autora zedžela iz 13. stoljeća;
- Abū al-Ġāfir ibn Rağlūn al-Marwānī;
- Abū-Zayd al-Ḥaddād al-Bakāzūr – porijeklom iz Valensije;
- Qāsim ibn ‘Abbūd al-Rayḥānī;
- Ibn-‘Arabī (u. 1240.) – šejh Muḥy al-Dīn ibn ‘Arabī, osim što je bio istaknuti andaluzijski učenjak i autor o sufizmu, pisao je i poeziju (kaside, muveššahe i zedžele);
- Al-Šuštārī (u. 1269.) – andaluzijski učenjak i autor o sufizmu, čije je puno ime Abū al-Ḥasan ‘Ālī ibn ‘Abd Allah, odrastao je u Guadixu, a pisao je takozvane *sufijske zedžele*;
- Abū-Madyan Šu‘ayb – sufijski učenjak i pjesnik porijeklom iz Tiemcena ili Tlemcena u Alžiru;
- ‘Umar al-Zağğāl – nosio je i nadimak *autor/vlasnik zedžela* (ar. *Šāḥib al-‘azğāl*);
- Lisān al-Dīn ibn al-Ḥaṭīb (14. st.) – autor sufijskih gazela;
- Muḥammad ibn ‘Abd al-‘Azīm (14. st.) – porijeklom je iz Alžira, a u svojim zedželima iznosi prigovore i proturječi prije navedenom pjesniku Madğallīsu iz 12. stoljeća;
- Abū-‘Abd Allah al-Lūšī – s obzirom na nadimak *al-Lūšī*, može se zaključiti da je porijeklom iz francuskog grada Loks (fr. *Loches*)²⁹.

Sva prethodno navedena imena spominju se u nekim od sljedećih djela, ključnih za upoznavanje sa najistaknutijim autorima ovog poetskog žanra i njihovom poezijom:

- al-Maḡarrī (u. 1632.): “Dašak mirisa vlažne andaluzijske grane” (ar. *Nafḥ al-ṭīb min ġuṣn al-Andalus al-raṭīb*);
- Ibn-Ḥaldūn (u. 1406.): “Prolegomena” (ar. *al-Muqaddima*);

---

²⁹ Sva navedena imena i biografski podaci istaknutih autora zedžela, kao i autori i nazivi djela u kojima se oni spominju, preuzeti su iz djela: Muḥammad ‘Abbāsa, *al-Muwaššahāt wa al-azğāl al-andalusīyya wa aṭaruhā fī šī‘r al-trūbādūr...*, str. 238–260.

- Ibn-Sa‘īd (u. 1286.): “Izbor iz rijetkog cvijeća” (ar. *al-Muqtaṭaf min azāhir al-ṭuraf*) i “Izvanredna knjiga o ukrasima Magreba” (ar. *al-Muğrib fī ḥulā al-Mağrib*);
- Muḥy al-Dīn ibn ‘Arabī (u. 1240.): “Zbirka poezije” (ar. *Dīwān*).

3. Ibn-Quzmān: Predstavnik andaluzijskog zedžela

Ibn-Quzmān je istaknuti andaluzijski pjesnik strofične poezije, a njegovo puno ime je Abū-Bakr Muḥammad (Mlađi³⁰, ar. *al-ašğar*) ibn ‘Īsā ibn ‘Ābd al-Malik. O rođenju i životu Ibn-Quzmāna se zna jako malo. Iz jednog od njegovih zedžela moguće je saznati jedino podatak da još nije bio rođen kada se 23. oktobra 1086. godine desila poznata bitka *al-Zallāqa* između vojske almoravidskog vladara Yūsufa ibn Tāšufina i vojske kastiljskog kralja Alfonsa VI, u blizini Badajosa. Također, u 18. i 21. zedželu njegovog Dīwāna pjesnik spominje da je imao jedan nesretan brak, a u 11. i 143. zedželu, gdje stoji: *moja djeca (atfālī)* i *moji sinovi (awlādī)*, govori i o tome da je imao nekoliko sinova, od kojih se spominje samo jedan po imenu Aḥmad, a koji je umro malo poslije 1204. godine. Ibn-Quzmān je umro u Kordobi, 3. oktobra 1160. godine.

Opisujući sebe, Ibn-Quzmān je istakao da je bio visokog rasta, plavih očiju i crvene brade, a u drugom izvoru za njega se kaže da je bio “visok, plave kose i ružan”³¹, ali da je svojim karakterom privlačio ljude. Navodi se i da je imao razrokost očiju, zbog čega je ličio na poznatog arapskog pisca al-Ġāḥiẓa (u. 869.), te su na njegov račun pisane šaljive anegdote. Drugi arapski pjesnik sa kojim se Ibn-Quzmān često poredi, ali ne na osnovu fizičkog izgleda nego izvanrednog poetskog umijeća, je al-Mutanābbī (u. 965.), koji slovi za najvećeg arapskog pjesnika klasičnog perioda ali i arapske poezije uopće, zbog čega je Ibn-Quzmān dobio nadimak *al-Mutanābbī Andaluzije*.

---

³⁰ Njegov amidža, Abū-Bakr Muḥammad ibn ‘Ābd al-Malik ibn ‘Ubayd Allāh (Stariji, ar. *al-akbar*), poznati andaluzijski pjesnik i stilističar, nosio je isto ime.

³¹ Emilio García Gómez, “Moorish Spain: The Golden Age of Cordoba and Granada”..., str. 233.

Svoju pjesničku karijeru Ibn-Quzmān je započeo u vrijeme koje se opisuje teškim za pjesnike. Naime, almoravidski³² vladar Yūsuf ibn Tāšufīn je 1096. godine ukinuo dotadašnju praksu vladara koji su živjeli raskalašenim životom na raskošnim dvorovima, a koja je obuhvatala i njihovu ulogu mecena talentovanih pjesnika. U takvim okolnostima, pod vlašću vladara berberskog porijekla, koji nisu imali razumijevanja za prefinjenu poeziju talentovanih pjesnika, Ibn-Quzmān se okrenuo ka uglednim i bogatim plemićima arapskog porijekla, koji su postali njegove nove mecene. Prije odlaska iz rodne Kordobe, Ibn-Quzmān je pisao i posvećivao pjesme brojnim tamošnjim velikanima iz sljedećih porodica: “Banū Ḥamdīn, B. Rušd, B. Sirāg, B. Rabī‘, B. Šuhayd, B. Muġīt, B. al-Munāsif, B. Yannaq”³³, i drugih. Međutim, pjesnik često nije bio nagrađivan shodno svom talentu i bogatstvu mecena, zbog čega je na njihov račun počeo pisati satire umjesto panegirika, a nezadovoljstvo ga je poslije natjeralo i na česta putovanja, u potrazi za razumnim i pravednim mecenom. Tako je dospio u Sevilju, gdje je bio pod patronatom Abū al-‘Alā’a ibn Zuhra i Ibn al-Qurāšija al-Zuhrīja, a odatle je često odlazio i u Granadu, gdje je posvećivao panegirike tamošnjem kadiji ‘Alīju b. Aḏḥāu al-Ḥamdānīju i upravitelju finansija Abū-Bakru Muḥammadu ibn Sa‘īdu.

Boemski način života kojim je živio Ibn-Quzmān, davao je povoda islamskim pravnicima da ga često osuđuju, što je ponekad dovodilo i do izricanja strogih kazni od strane zapovjednika policije. Delinkventno ponašanje i sklonost piću doveli su do toga da bude optužen za odsustvo pobožnosti i religioznosti, zbog čega je služio zatvorsku kaznu, a jednom je osuđen čak i na šibanje do smrti, ali je posredovanjem Muḥammada b. Sīra, almoravidskog velikodostojnika, pomilovan. Zbog nesređenog života i velike strasti prema vinu, Ibn-Quzmān se poredi sa Abū-Nuwāsom (u. 815.), poznatim pjesnikom perzijskog porijekla, koji je svojom poezijom slavio vino i ljubav.

Iz svega navedenog se može izvesti zaključak da je život Ibn-Quzmāna bio buran, a takva je bila i posljednja decenija njegovog života, ispunjena stalnim pobunama i sukobima, koje su kulminirale 1148. godine, kada je dinastija Almohada preotela vlast Almoravidima. Stihovi 147. zedžela, u kojima nas pjesnik obavještava da je u poznim godinama vršio dužnost mujezina i imama u mjesnoj džamiji, upućuju na to da je pred kraj svog, nimalo mirnog i

---

³² Almoravidi i Almohadi su muslimanske dinastije berberskog porijekla koje su vladale Andaluzijom od 1088. do 1232. godine.

³³ Anon., “Ibn Quzmān”, *The Encyclopaedia of Islam*, ur: P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs, Brill, Leiden, izd. 2, vol. 11 (V–Z), 2002, str. 849.

uzornog života, Ibn-Quzmān doživio veliki životni preokret. Godina u kojoj je umro, 1160, bila je također burna, a jedan od najznačajnijih događaja je pokušaj Muḥammada b. Sa‘da ibn Mardaniša da preuzme Kordobu od Almohada.

Što se tiče Ibn-Quzmānovog djelovanja na polju književnosti, može se reći da ono predstavlja jednu od rijetkih svijetlih tačaka u pjesnikovom životu, posebno kada je riječ o njegovim zedželima. Potvrdu izvrsnosti njegovog poetskog stila, pored isčitavanja i analize sačuvanih zedžela, predstavlja i nadimak, odnosno epitet *imām al-zaḡḡālīn*, koji Ibn-Quzmān nosi, a koji se može prevesti kao *istaknuti autor zedžela*, s obzirom na iskazano briljantno poetsko umijeće i činjenicu da je zedžel doživio vrhunac sa njegovom poezijom ili *pionir/začetnik andaluzijskog zedžela*, ukoliko se uzme u obzir da je zedžel status poetskog žanra stekao upravo zahvaljujući ovom pjesniku.

Ibn-Quzmān za sebe kaže da je “prozni pisac, pjesnik klasičnog poetskog stila, te autor strofične poezije u formama: muveššah i zedžel”³⁴. Od djela u prozi sačuvan je samo uvod u pjesnikov *Dīwān*, napisan u ritmičnoj prozi (ar. *saḡ*). Od stihova napisanih u klasičnom poetskom stilu sačuvano je svega par takvih i to onih kojima književni kritičari ne pridaju poseban značaj, dok je od muveššaha sačuvan samo jedan. Poezija Ibn-Quzmāna je bila sakupljena u dva divana, od kojih prvi, “Veliki divan” (ar. *Dīwān kabīr*) nije sačuvan do danas, ali fragmenti zedžela iz njega jesu i to kroz razne antologije poezije. Drugi divan Ibn-Quzmāna je sačuvan u cjelosti i predmet je sljedećeg poglavlja ovog rada.

3.1. *Dīwān* Ibn-Quzmāna

Dīwān ili zbirka poezije Ibn-Quzmāna predstavlja jedini u cjelosti sačuvani pisani spomenik andaluzijske narodne književnosti. Sačuvan je pod nazivom “*Dīwān Ibn Quzmān al-Qurṭubī: Iṣābat al-aḡrād fī ḡikr al-a‘rād*” i u cjelosti izdat 1995. godine u Kairu, od strane *Vrhovnog ureda za kulturu*, a pod rukovodstvom Fīdīrika Kūriyantīja, dok je predgovor za ovo

---

³⁴ Anon., “Ibn Quzmān”, *The Encyclopaedia of Islam...*, str. 850.

izdanje napisao profesor Maḥmūd ‘Ālī Makkī.³⁵ Dīwān ima 497. stranica i sastoji se od dva dijela: u prvom je 149. zedžela koji izvorno pripadaju ovoj zbirci, dok drugi sadrži 44 zedžela, sakupljena iz različitih antologija poezije, a koja su izvorno pripadala pomenutom pjesnikovom “Velikom divanu”, koji nije sačuvan. Svi zedželi su pisani narodnim jezikom Andaluzije (ar. *al-luġa-malḥūna*), odnosno, arapskim dijalektom južne Španije, kojim su govorili uglavnom obrazovani ljudi, zbog čega je u jeziku poezije Ibn-Quzmāna prisutan i određeni broj izraza iz klasičnog arapskog jezika.

Dīwān, odnosno njegov prvi dio, sadrži ukupno 149 zedžela, koji se mogu podijeliti u dvije kategorije:

- 1) zedželi bez posvete – njih je svega 27 i uglavnom su kraći (5–6 strofa), a imaju strukturu zedžela po uzoru na muveššah;
- 2) zedželi sa posvetom – oni čine ostatak zedžela i različite su dužine (uglavnom 5–9 strofa; dok zedžel br. 9. ima 42, a br. 38. 40 strofa).

Zedželi sa posvetom uključuju: panegirike, satire i elegije, od koji su najčešći panegirici, o kojima će biti više riječi u narednom poglavlju, kako sa aspekta forme, tako i sadržaja.

Nakon detaljnog iščitavanja zedžela iz ove pjesničke zbirke, nemoguće je ne uočiti raznovrsnost tema (ar. *ma ‘nā*) kroz njih, koja podrazumijeva gotovo sve podžanrove pomenute ranije u radu i zbog koje se Ibn-Quzmān naziva *al-Mutanābbijem Andaluzije*, te raznovrsnost metričkih kombinacija. Ibn-Quzmān se još poredi i sa Abū-Tammāmom (u. 845.), po poetskom izrazu (ar. *lafẓ*), a smatra se i neprevaziđenim autorom andaluzijskog zedžela, kojem po originalnom poetskom izrazu nema ravnog.

Pored izuzetne književno-umjetničke vrijednosti, veliki značaj divanskih zedžela Ibn-Quzmāna leži u činjenici da pjesnik u njima oslikava život u Andaluziji iz 12. stoljeća, kroz iznošenje detalja o privatnom i javnom životu njenih stanovnika, kao što su: svađe između supružnika, romanse, prizori iz kafana, festivali itd.; te kroz opise kuća, namještaja, odjeće, hrane i sl. Stoga je u zedželima ove pjesničke zbirke, pored panegirika, u velikoj mjeri zastupljena opisna poezija. Zbog činjenice da je pjesnik svoj životni vijek proveo u gradovima Andaluzije, u njegovoj poeziji se opisi uglavnom odnose na prizore iz gradskog života (ukupno

---

³⁵ O Dīwānu Ibn-Quzmāna, njegovim karakteristikama i poetskom sadržaju vidjeti više u: J. A. Abu-Haidar, “The Script and Text of Ibn Quzmān's *Dīwān*: Some Giveaway Secrets”, *Al-Qantara*, izd. 19, br. 2, S.O.A.S, London, 1998, str. 273–314.

spominje 13 andaluzijskih toponima, među kojima: Kordobu i njenu *Zelenu džamiju*, parkove i šetnice; Sevilju i njene parkove; Granadu i njene parkove; te Aragon i Almeriju). Što se tiče opisa prirodnih ljepota Andaluzije, oni su također vezani za prirodu pomenutih gradova (parkovi, vrtovi na dvoru, razno cvijeće oko fontana i bazena, ptice na granama brijestova itd.). Od ostalih opisa koje pjesnik iznosi u zedželima, ističu se oni vezani za noćno andaluzijsko nebo (zedžel br. 79), te prizori iz bitki protiv kršćana (zedželi br. 38, 40, 47, 86, 102.).

Pored žanrovske raznolikosti prisutne u zedželima Dīwāna, a koja ubuhvata sve u ranijim poglavljima spomenute podžanrove andaluzijskog zedžela, Raymond K. Farrin, sa Berkeley univerziteta u Kaliforniji, u jednom od članaka na temu poezije Ibn-Quzmāna³⁶, kroz detaljnu analizu predstavlja dva zedžela (br. 8. i 48.) na temu Kurban-bajrama (ar. *ʿīd al-aḏḥā*), jednog od glavnih muslimanskih blagdana, tokom kojeg se prinosi životinjska žrtva (ar. *qurbān*), a koje formom i sadržajem pružaju izvanrednu priliku za uvid u originalnost Ibn-Quzmānovog poetskog izraza. Zedželi sa ovom tematikom su najprije uočeni u poeziji Ibn-Quzmāna, te se on smatra začetnikom ovog podžanra, koji se tematski ne može svrstati ni u opisnu niti panegiričku poeziju, iako sadrži elemente oba podžanra, već upućuje “snažnu društvenu kritiku”³⁷, kao i kritiku na račun dvoličnosti islamskih pravnikā, iskazane kroz humorističan i satiričan ton. Što se tiče strukture ovih zedžela, može se reći da imaju takozvanu *prstenastu kompoziciju*, koja podrazumijeva isti ili sličan početak i kraj, potom uvod i zaključak, i tako sve do same unutrašnjosti pjesme, odnosno glavnog dijela, što bi izgledalo ovako:

I. Prikaz strukture i sadržaja zedžela broj 8. iz Dīwāna Ibn-Quzmāna:

0 refren ili takozvana maṭla‘ sa istom rimom kroz cijelu pjesmu: pjesnik od mecene traži ovna (za prinos žrtve)

1 pjesnikova ustrajnost u traženju

refren

2 pjesnikova borba sa ovnom

refren

3 pjesnik zahtijeva obrok pripremljen od prinesene žrtve

refren

---

³⁶ Vidjeti više u: Raymond K. Farrin, “Season's Greetings: Two *ʿĪd* Poems by Ibn Quzmān”, *Journal of Arabic Literature*, izd. 35, br. 3, Brill, Leiden, 2004, str. 247–269.

³⁷ Raymond K. Farrin, “Season's Greetings: Two *ʿĪd* Poems by Ibn Quzmān”..., str. 248.

4 pjesnik ističe da mu mecena duguje ovna kao nagradu za napisanu pjesmu

refren

5 pjesnik traži hranu (brašno)

refren

6 nestrpljivi pjesnik u borbi sa vremenom

refren

7 pjesnikova sigurnost u pogledu budućnosti

0 refren: pjesnik od mecene traži ovna (za prinos žrtve);

II. Prikaz strukture i sadržaja zedžela broj 48. iz Dīwāna Ibn-Quzmāna:

0 refren ili takozvana maṭla^ʿ sa istom rimom kroz cijelu pjesmu: pjesnik od mecene traži nagradu

1 okupiranost ljudi pripremama za kurban-bajram

refren

2 odlazak ljudi na molitvu

refren

3 ozarena lica klanjača; posjeta mezarju (groblju)

refren

4 pjesnik izražava želju za poklonom

refren

5 povratak meceni nakon prinosa žrtve

refren

6 šetnja sa mecenom

refren

7 okupiranost mecene daljnjim obavezama oko blagdana

0 refren: pjesnik od mecene traži nagradu.

Kao što je prethodno kazano, oba zedžela sadrže stihove iz podžanra opisne poezije, a u kojima se opisuju: pripreme za blagdan, prizori molitve i posjeta mezarju, čin žrtvovanja i slično; kao i stihove u kojima pjesnik zahtijeva nagradu od mecene (u prvom zedželi je riječ o islamskom pravniku Ibn-Muġītu iz Kordobe, a u drugom o njegovom neimenovanom kolegi), a koji se ponavljaju kroz pjesmu, s tim što u prvom traženju do izražaja dolaze sve vrline mecene koje pjesnik izriče u svrhu dodvoravanja, potom slijedi isticanje vlastitih vrlina, talenta

i zasluga zbog kojih pjesnik zaslužuje nagradu, da bi u drugom i trećem traženju nagrade pjesnik otišao u drugu krajnost, od pohvale do pokude mecene, zbog škrtosti i odlaganja nagrade. Međutim, ono što je osnovna karakteristika ovih zedžela i njihov primarni cilj i zadatak, a što je često skriveno duboko iza površnog značenja stihova, jeste kritika društva, s posebnim osvrtom na odnos prema pjesnicima; te kritika licemjernog ponašanja muslimanskih pravnikā, koje pjesnik ismijava kroz satiričan ton, čemu je uzrok negativno iskustvo sa njima, koje je pjesnika pratilo kroz cijeli život, prvenstveno zbog sklonosti porocima zabranjenim u islamu. U vezi toga, između više razloga zbog kojih književni kritičari, sa različitih aspekata, ocjenjuju ove zedžele kao izuzetne, jeste suptilan način na koji iznosi pjesnik kritike, a koji podrazumijeva mogućnost jasnog razlikovanja stihova u kojima pjesnik opisuje sve ljepote Kurban-bajrama i značaj čina prinošenja žrtve, kojim se čovjek približava Bogu, slijedeći primjer odanog poslanika Ibrahima i njegovog sina kojeg je trebao prinijeti za žrtvu, a koji je onda simbolično zamijenjen ovnom; od stihova u kojima satirično opisuje ponašanje muslimanskih učenjaka, predstavljajući njihovo prinošenje žrtve kao licemjerman čin, koji nema nikakvu duhovnu vrijednost, već jedino da im u očima vjernika podigne ugled. Također, stihovi u kojima pjesnik suptilno opisuje nenapadan dolazak pjesnika, iako nepozvanog, na svečanu blagdānsku gozbu, te zauzimanje mjesta vjerskih prvaka i traženje da mu se hrana donese prije nego njima, oslikavaju poetsku vještinu Ibn-Quzmāna, kojom je, uz mudar odabir izraza, učinio ove zedžele dodatno interesantnim, kako za obične čitaoce, tako i za književne kritičare.

3.2. Panegirički zedželi: pečat Ibn-Quzmānovog poetskog umijeća

Panegirički zedželi, kako je navedeno u prethodnom poglavlju, od zedžela sa posvetom su najzastupljeni u Dīwānu Ibn-Quzmāna. Stihovi ovih zedžela su grupisani u strofe, čija rima varira, a metri su uglavnom neklasični. Sastoje se od dva dijela (poput klasične arapske kaside): uvodnog i glavnog. Uvodni dio nadomješta *nasīb* iz klasične arapske kaside i naziva se *ğazal/tağazzul*, u kojem se pjeva najčešće o vinu i ljubavi, zbog čega se ovi panegirici često nazivaju baladama. S obzirom na činjenicu da su novac, vino i ljubav obilježili Ibn-Quzmāna kao ličnost, te da su predstavljali njegovu preokupaciju, razumljivo je zbog čega ove teme zauzimaju središnje mjesto u zedželskoj poeziji Dīwāna. Također, posebna odlika Ibn-Quzmānovog poetskog stila – humorističan ton, često je prisutan u uvodima njegovih zedžela.

Što se tiče uvodnog dijela sa ljubavnom tematikom, tu nam pjesnik pruža uvid u svoja osjećanja prema voljenoj osobi i opisuje je; definiše ljubav; hvali ili kritikuje zaljubljene zbog načina na koji ispoljavaju ljubav ili zbog sklonosti ka samo jednom spolu i slično. Bitno je istaći da se u ljubavnoj poeziji Ibn-Quzmāna uvijek govori o ljubavi prema ljudima, ali nikada prema Bogu, te je izvjesno odsustvo takozvanog *religijskog/sufijskog gazela*. U pogledu ljubavi i osjećanja, Ibn-Quzmān je sebe opisao kao “krajnje neuhvatljivog”³⁸, ali izbirljivog i proračunatog u iskazivanju istih. Također, Ibn-Quzmān je zagovarao da u ljubavi ne bi trebalo biti nikkavih obećanja koja bi izazvala frustraciju i patnju kod zaljubljenih, a pjesnikov autentični humorističan i satiričan ton je prisutan i u ljubavnoj poeziji, kod ismijavanja i kritike onih koji dopuštaju da ljubavna osjećanja utječu na sve životne segmente.

Jedan od najljepših opisa voljene u zedželskoj poeziji Ibn-Quzmāna, iskazan kroz opisnu poeziju i upotrebu metafore, nalazi se u sljedećim stihovima 134. pjesnikovog zedžela:

*Dal' ti si smaragd ili biser?
Il' mirisni cimet jal' pak amber?
Jesi li slatkiš il', možda, i sam šećer?
Može biti sunce... drugi mjesec da si,
il' sve ovo zajedno ti si?*

U drugom, 132. zedželu, pjesnik također koristi metaforu i u fokus stavlja utisak koji je na njega ostavila ljepota voljene, a ne njenu ljepotu. Također, poređenjem voljene sa kosmičkim elementima poput sunca, bez kojih život na zemlji ne bi bio moguć, pjesnik ukazuje na životnu važnost ljubavi za čovjeka:

*Koja vrsta mošusa je ovo? Miris koji?
Iz magije ove sve drugo se stvori.
Mjesec i sunce mijenjaju uloge,
a Merkur dolazi prije Marsa, planete druge.*

Što se tiče vinske poezije u uvodnom dijelu panegiričkih zedžela, ona po mnogim autorima predstavlja omiljenu temu Ibn-Quzmāna, u kojoj slijedi pjesnika Abū-Nuwāsa (u. 814.), predstavnika arapske vinske poezije i po uzoru na njega, kroz vlastitu vinsku poeziju

---

³⁸ Amila Buturović, “Ibn Quzmān”, u: *The Literature of Al-Andalus*, ur: M. Menocal, R. Scheindlin, M. Sells, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, str. 300.

dočarava sve segmente užitka opijanja, što za Ibn-Quzmāna predstavlja najveću radost. U stihovima sa vinskom tematikom prisutni su prvenstveno bahanalski motivi, a nerijetko koristi i religijske motive i izraze, koji ni u kom slučaju ne predstavljaju religijsku poeziju, već ih pjesnik dovodi u vezu sa vinom i nastoji opravdati sebe pred zabranom konzumiranja alkohola u islamu, ne krijući svoju sklonost prema opijanju, zbog neopisivog užitka i radosti. Tako se u stihovima pjesnikove vinske poezije nerijetko može naići na pomen blagoslovljenog muslimanskog mjeseca Ramazana, u kojem se zbog propisanog posta većina pijanica prestaje opijati, te izraze pjesnikove radosti i veselja zbog okončanja posta, kada se vraća opijanju. Također, kroz pjevanje o vinu je iskoristio priliku da dodatno kritikuje i ismije islamske pravnike i uglednike, za koje kaže da njemu brane i kažnjavaju ga zbog vina, jer to ne krije i javno ga pije, dok se oni također opijaju, ali to rade u tajnosti, što je za pjesnika vrhunac licemjerstva.

Ibn-Quzmān vino naziva bahanalskim terminima³⁹: *raqīq* (prefinjeno; u zedželima: 45, 56. i 71.) i *aşfar* (žuto, u značenju zlata; u zedželima: 29, 56. i 71.), čime posebno ističe njegov značaj za pjesnika. Ibn-Quzmān koristi svaku priliku da veliča vino i opijanje, te je za njega radost i sam zvuk sipanja vina u pehar. Često uz takve pjesničke slike dolaze i one koje oslikavaju tugu, razočarenje, bol, sreću, radost i slično, čime pjesnik daje čitaocu do znanja da je vino lijek za svaku njegovu bol i najbolji sagovornik i prijatelj u svakoj prilici. Pjevajući o vinu, Ibn-Quzmān se najčešće služi onomatopojom, kao u sljedećim stihovima:

*Vino po čaši šeta: şub, şub;
kad ga usne dotaknu, proşapću: ‘ub, ‘ub;
a dok prolazi kroz grlo, žubori: dub, dub.*

Najčešće se između prvog i drugog dijela pravi kratki prijelaz (ar. *duḥūl*, *hurūġ*, *taḥalluş*), u kome do izražaja dolazi pjesnikovo poetsko umijeće.⁴⁰ U drugom dijelu pjesme prisutna je tematika panegirika, gdje se upućuje pohvala/zahvala određenim ljudima, najčešće

---

³⁹ Oba termina su preuzeta iz: Amila Buturović, "Ibn Quzmān", u: *The Literature of Al-Andalus*, ur: M. Menocal, R. Scheindlin, M. Sells, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, str. 299.

⁴⁰ O odlikama prijelaza (ar. *duḥūl*, *hurūġ*, *taḥalluş*) između uvoda i glavnog dijela pjesme vidjeti više u: Earle H. Waugh, *Memory, Music, And Religion: Morocco's Mystical Chanters*, University of South Carolina Press, Columbia, 2005.

mecenama, a moguće je naići i na stihove u kojima pjesnik iskazuje divljenje samom sebi, kao u sljedećem primjeru:

*Da! Čuo si šta velim u spjevu pohavlnome tom;
čitaću ti, a ti ćeš mi aplaudirati snagom svom.*

Ovaj dio takozvanih panegiričkih zedžela predstavlja zapravo čisti panegirik u kome pjesnik, nakon vrhunski sročenog uvoda i kratkog ali vještog prijelaza, iskazuje svoje poetsko umijeće u punom sjaju, sastavljajući takve pohvale mecenama i uglednicima, kakve će im zasigurno povećati moć i ugled, čime povećava i vlastitu vrijednost u njihovim očima, a sve kako bi bio obilato nagrađen. Panegirički zedželi Ibn-Quzmāna predstavljaju, kako stoji u naslovu ovog potpoglavlja, pečat njegovog poetskog umijeća. Razlog za to je dvojak:

- 1) pečat Ibn-Quzmānovog života predstavljaju tri opsesije, velike ljubavi i preokupacije: novac, vino i ljubava a kako je bio sklon da kroz pjesme predstavlja svoj život ili najdraže/najzanimljivije fragmente, potpuno očekivano je da će pjesnikovi stihovi biti prvenstveno prožeti tematikom ljubavne, vinske i panegiričke poezije, kojom je dolazio do novca, čime su novac, vino i ljubav postali pečat i poetskog stvaralaštva Ibn-Quzmāna;
- 2) osim što je o njima pjevao najviše, Ibn-Quzmān je o novcu, vinu i ljubavi pjevao i najbolje, prenoseći značaj koji ove tri stvari imaju za njegovu egzistenciju i u svoje zedžele, čime je njegova autentičnost i originalnost došla do izražaja i pribavila mu ne samo novac, nego i daleko veći ugled kao pjesnika sa nadimkom *imām al-zağğālīn*.

Svoje panegirike je Ibn-Quzmān posvećivao raznim ljudima, na raznim pozicijama, a uglavnom: “vezirima, vladarima, sudijama, kadijama, vojskovođama, te islamskim pravnicima i učenjacima”⁴¹. Razlog za to je bio u tome što su pozicija pjesnika i njihovo materijalno stanje u pjesnikovo vrijeme (period vladavine dinastije Almoravida u 12. st.) bili na nezavidnom nivou, zbog čega su bili primorani, pa čak i nadareni i poznati Ibn-Quzmān, pisati poeziju ne samo za vladare, nego i za druge uglednike, a nerijetko i napuštati zavičaj u potrazi za odgovarajućim mecenom. Pored vojskovođa, panegirici Ibn-Quzmāna slave i neimenovane vojnike i heroje i njihove podvige, često i uz dozu humora i podsmijeha poraženoj vojsci, kao u sljedećem primjeru:

---

⁴¹ Muḥammad ‘Abd al-Min‘am Ḥamdān Ṣawālīḥa, *Šūra al-mamdūḥ fi azğāl Ibn-Quzmān*, Ğāmi‘a al-Nağāḥ al-waṭaniyya, Nablus, 2013, str. 12.

*Kakav crni humor, kakva igra pakosna!
Bojno polje zašuti, a štitovi zaplakaše.
Ah, ne počinji tu priču ispočetka,
jer već gledam kako mi suze postelju nakvasiš.*

Za Ibn-Quzmānove panegirike se kaže da su nastali iz potrebe za novcem, a ne iz zadovoljstva, a u slučajevima kada pjesnik ne bi više mogao podnositi mecenu, zbog škrtosti ili licemjerstva, nerijetko se od posvećivanja panegirika takvima okretao pisanju satira na njihov račun, što je najčešće bio slučaj sa islamskim pravnicima, kao u stihovima pjesnikovog 135. zedžela::

*Došao je čas da izreknem pohvalu:
on je lijepa i mila lica,
pokazuje uvijek iskrenu namjeru:
začas nakanu pretvoriti u djelo – za njeg' je sitnica.*

Nakon izrečene pohvale, pjesnik se u sljedećem primjeru okrenuo pisanju stihova u kojima indirektno kritikuje izvjesnog islamskog pravnika, a u vezi sa pijenjem vina:

*Oni koji strahuju od islamskoga pravnika nikakve vrijednosti nemaju!
Ja ga poštujem, ali ga izbjegavam, u svakom slučaju.
Kakva li je majka onih što ne piju!
zalud mu je i da ilumom prestigne Gazaliju.*

3.3. Neobjavljeni zedželi Ibn-Quzmāna: prijevod i analiza obrađenih fragmenata iz rukopisnih zbirki

Jedna od studija na temu špansko-arapske strofične poezije, objavljenih u djelu pod nazivom “Hispano-Arabic Strophic Poetry”, posvećena je Ibn-Quzmānu⁴² (“Studies on Ibn Quzmān”), gdje je autor Samuel Miklos Stern, istaknuti mađarsko-britanski poznavalac andaluzijske strofične poezije, predstavio ukupno tri neobjavljena zedžela Ibn-Quzmāna,

---

⁴² Pogledati u: Samuel Miklos Stern, “Studies on Ibn Quzmān”..., str. 166–204.

tačnije, dva cijela zedžela i fragment trećeg. Jedan od tih zedžela je, zajedno sa još četiri: zedželom od al-Amšāṭija iz Sirije, zedželom od Ibn-Rāšida iz Andaluzije i dva zedžela od nepoznatog pjesnika iz Magreba, pronađen u genizi⁴³ stare sinagoge u Fustatu (Egipat), među djelima i fragmentima iz judeo-arapske književne tradicije. Ovi zedželi danas pripadaju “Schechter-Taylor” kolekciji i čuvaju se u Univerzitetnoj biblioteci na Kembridžu (Engleska), pod indeksom: T.-S. 51, 137.⁴⁴

U nastavku će biti predstavljen zedžel Ibn-Quzmāna iz pomenute kolekcije, odnosno, transkripcija originalnog teksta na arapskom jeziku, koju je u svojoj studiji ponudio S. M. Stern; prijevod istog na bosanski jezik od strane autora ovog rada; te analiza poetskog teksta. Nakon toga će, na isti način, biti predstavljen i drugi neobjavljeni zedžel, iz druge kolekcije. Što se tiče fragmenata trećeg neobjavljenog zedžela Ibn-Quzmāna, on neće biti predstavljen u ovome radu, jer, kako ističe S. M. Stern: “tekst obiluje poteškoćama, iako je njegov sadržaj uglavnom jasan: biće da je to gruba satira o predivnom mladiću, koji, prema mišljenju na koje se često nailazi kroz arapsku poeziju, gubi svoju ljepotu puštanjem brade”⁴⁵, gdje se poteškoće odnose na nemogućnost obrade i transkripcije originalnog teksta, zbog nejasnog rukopisa, zbog čega ni smislen prijevod, kao ni detaljna analiza nisu ostvarivi.

I. zedžel (Cambridge Geniza MS., Schechter-Taylor Collection T.-S. 51, 137.):

Zajal l-Ibn Quzmān

Man yuḥawwilū

dhā-l-malīḥ min yadī

au yuzawwilū

Kullu ḥad yataḥaṣṣar

ḥīn ma ‘ī yajūz

W’ana bihi natakhankar

dārahu-wurūz

Wa-tarā wāḥīd l-ākhar

ya ‘mal al-rumūz

Wā-yaqūlu lū

dhā-l-ladhī-l-malīḥ ma ‘ū

ēsh yuqālu lū

⁴³ Geniza (hebr.) je drvena sobica nalik na ostavu, građena uz sinagogu, gdje se skladište i čuvaju stare knjige (vjerskog, kulturno-historijskog, književnog i drugog sadržaja). Jedna od njih je i geniza u Fustatu (Egipat), gdje su, zahvaljujući najprije suhoj klimi, sačuvani mnogi zapisi na papirusu, pergamentu i papiru. U ovoj genizi su čuvana brojna raznovrsna i značajna djela iz jevrejske historije i književnosti, judeo-arapske književnosti, ali i grčke književnosti, te dokumenti iz arapskih i grčkih arhiva, od 10. stoljeća naovamo.

⁴⁴ Samuel Miklos Stern, “Studies on Ibn Quzmān”..., str. 192.

⁴⁵ Ibid., str. 200.

Man ra 'āhu yata...ar   zanna an yafūz
Bi-wisālin min asmar   qad jarra-l-murūz
Salla sayfū mujahhar   murhafan saqā 'aynayh   man yuqātilū

'Adhili hawayt ya 'fūr   lays lī iṣṭibār
Wa-dhā hū biḥāl kāfūr   ḥāza jullanār
Ma ' qawāmihi-l-khayzūr   khalkat iqtidār

Aḥlā min ḥilū (?)   lau 'abar 'alā-l-qādī   qām wa-qabbalū

Lū ṭilā wa-lū waḥra   ma 'a lihāzi 'īn
Man ra 'āh wa-lau marra   lam yazal zanīn
Qalbuhū wa-lā jamra   qaṭṭu lā yalīn

Kēf najid sulū   wa-l- 'adhūl yanḥānī   yallāh majhalū

Yā rasūlu bus yadū   wa-blighu-l-maqāl
Nashtahī 'ināq qaddū   ḥurma fi-l-wiṣāl
Āh min ḍanā jasadī   ḍarranī-l-miṭāl

Murra wa-qul lū   man ṭalab ḥabīb qalbū   la yuḥajjilū

wa-l-salām⁴⁶

Prijevod na bosanski jezik:

Ko može otrgnuti ovog ljepotana meni iz ruke ruke ili ga od mene odvratiti?

Svako zastane kad prođe on zajedno sa mnom,
zbog njega ja ispunjen sam ponosom,
a ljude vidiš kako došaptavaju se međusobom
i govore: “Onom lijepom kako li bi ime moglo biti?”.

⁴⁶ Samuel Miklos Stern, “Studies on Ibn Quzmān”..., str. 195–196.

I pomisli ko ga vidi nasmiješenog:

“Sigurno uživa u društvu onog tamnoputog!”

*Kad svoju sablju vadi i na samo jedan dvoboj izaziva nekog –
pravo ima, jer ko se usudi odgovoriti, očima njegovim će opijen biti!*

Ja gazelu volim, o ti koji me koriš, i nemam strpljenja!

On je poput kamfora, poput narova cvijeta!

Stasa je vitkog kao trska, i ne samo to – ima snagu mimo ostaloga svijeta!

Sladi je od slatka... pored kadije kad bi prošao, on bi ustao i htio ga poljubiti!

Kakav vrat on ima! i lokne! a oči velike kao u krava sa očima velikim!

Ko god ga vidi, makar samo jednom, biće zaokupljen razmišljanjem stalnim.

Njegovo srce nikad ne smekša niti zaiskri,

*ali kako da ga zaboravim? Ipak, onaj što me kori – kakva neznalica! nastavlja me za njega
opominjati.*

Posredniče! poljubi mu ruke i prenesi mu šta zborim:

oko struka mu svoje ruke želim da stavim.

Ah, moje krhko tijelo! Dugo čekanje me učinilo slabim...

Idi sad i kaži da ko njegovog voljenog traži, neka se njemu obrati.

I neka je mir s tobom!

Što se tiče sadržaja ovog zedžela, evidentno je da se radi o ljubavnoj tematici, a na kraju je posebno izražena čežnja za voljenim, čime po sadržaju nalikuje ljubavnoj poeziji iz poetske tradicije arapskog istoka. Što se tiče forme ovog zedžela, S. M. Stern objašnjava da je napisan u formi takozvanog *zedžela po uzoru na muveššah*: AA bcbcbcAA i u metru: – ∪ – ∪ – / – ∪ – – ∪ – – ∪ – ∪ –⁴⁷ (gdje je “–” oznaka za 1 dugi slog, a “∪” za 1 kratki slog).

Drugi neobjavljeni zedžel Ibn-Quzmāna također je predstavljen u ranije pomenutoj studiji S. M. Sterna, s tim što se ovdje radi o zedželu iz al-Nawāğījeve (u. 1455.) kompilacije pod nazivom “Biserne ogrlice od muveššaha i zedžela” (ar. *‘Uqūd al-la’āl fī al-muwaššahāt wa al-’azğāl*), čiji se rukopis čuva u Kraljevskoj biblioteci manastira El Eskorijal, u Španiji

⁴⁷ Samuel Miklos Stern, “Studies on Ibn Quzmān”..., str. 197.

(šp. *Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo de El Escorial*), pod indeksom: MS. Escorial 434.⁴⁸.

II. zedžel (Escorial MS. 434, fol. 115^v):

Al-wazir Ibn Quzmān

‘Aynayk bi-ḥāl al-juyūsh   ḥīn tahūsh

Wa-lak ‘dhār fi-l-warā

Lays billāh mithlū yurā

Ma kannū illā tirā-

zi-l-nuqūsh

Wa thagrun hindī ghalis

Wa-khaddun nā‘im malis

Wa-laḥzun turkī washis-

mi-l-ḥubūsh

Mina-l-shabāb huwa-l-ḥayā

Mina-l-nisā akthar ḍiyā

Mīn yarmi layya wa-ya-

kul kurūsh

Khannī wa-lā natrukū

Wa-namshī fi maslakū

Innī la-nahwa rakū-

ba-l-juḥūsh

Quzmān bi-lā iddi‘ā

Kam faḍal naḥwī sa‘ā

Innī li-jam‘i-l-ma‘ā-

---

⁴⁸ Samuel Miklos Stern, “Studies on Ibn Quzmān”..., str. 198.

Prijevod na bosanski jezik:

*Tvoje oči su kao vojska koja napada,
a imaš svijetlu bradu
kojoj nema slične, tako mi Boga –
savršenu, poput za gravuru šablona.*

*Imaš tamne usne, indijske,
uglašeno i lijepo lice,
tijelo abesinsko i oči turske.*

*Usljed mladosti njega stid obuzima,
ljepši nego što ga žena ima...*

*I prevari me, no ne napustih ga,
već istim hodimo putem,
jer lijepo mi je voljeti čovjeka mladoga.*

*Quzmān! da se zbori pravo,
vještina koje mi se pripisuju nije malo!
Retoričke sve figure na okupu sam zadržao!*

---

⁴⁹ U prijevodu na engleski jezik, ponuđenom od strane S. M. Sterna, izraz *jam 'i-l-ma 'ā-nī* je preveden kao *entirety of poetical conceits*, pri čemu se pod terminom *poetical conceits* misli na složeno figurativno sredstvo ili proširenu retoričku/stilsku fuguru, koja uključuje elemente: metafore, hiperbole i oksimorona, sa ciljem da izazove divljenje zbog neobičnog značenja koje proizilazi iz domišljatog i vještog poetskog izražavanja. (vid. više na: http://www.columbia.edu/itc/english/w3263y/poetry_defs.html (zadnji put pristupljeno: 25.8.2020.)) Stoga, u prijevodu na bosanski jezik, pojam *retoričke figure* najbolje odgovara i arapskoj i engleskoj varijanti teksta.

⁵⁰ Samuel Miklos Stern, "Studies on Ibn Quzmān"... , str. 198.

Prema S. M. Sternu, ovaj zedžel ima određene karakteristike, kojima se ne odlikuju drugi zedželi Ibn-Quzmāna, a to su: polovljenje riječi i prenošenje u novi red; organizacija strofa koja uključuje dosljedno prisustvo završnih dijelova strofe, čija je rima jedinstvena kroz cijelu pjesmu, ali drugačija od rime koju imaju ostali redovi u strofi; te pomen Turaka kao paradigme za ljepotu. Činjenica da se nijedna od pomenutih stavki ne nalazi u ostalim zedželima Ibn-Quzmāna, mogla bi ukazivati na to da tekst ovog zedžela ili nije prenijet autentično ili on uopšte ne pripada Ibn-Quzmānu. Međutim, S. M. Stern iznosi argument kojim pobija ovu pretpostavku, a koji se odnosi na posljednju strofu ovog zedžela, u kojoj su izrečene pohvale Ibn-Quzmānu, što je poznata i česta pojava u Ibn-Quzmānovoj poeziji, te je izvjesno da je i ovdje pjesnik izrekao divljenje sebi i svom poetskom umijeću, čime je stavio vlastiti potpis na ovaj zedžel. S druge strane, kako ističe Stern: “Kad bi ova strofa predstavljala ambiciju nekog drugog pjesnika da bude dobar koliko i Ibn-Quzmān, na početku strofe bi stajalo barem: ‘Kao Quzmān’, umjesto ‘Quzmān’.”⁵¹.

4. Prisustvo andaluzijskog zedžela u poeziji drugih naroda i pojava imitiranja zedželske poezije Ibn-Quzmāna

Andaluzijski zedžel je, osim u Andaluziji, gdje je nastao i bio njegovan od strane velikog broja pjesnika, ubrzo postao poznat i popularan poetski žanr i izvan granica Iberijskog poluotoka, odnosno, u poeziji drugih naroda, posebno na Istoku. Prva zemlja u koju je zedžel dospio nakon Andaluzije bila je današnji Maroko, gdje se zedželski žanr njegovao sve do sredine 16. stoljeća, i to na andaluzijskom arapskom dijalektu, koji je postao *klasični jezik* ovog žanra. Na ovom se prostoru pisao i zedžel na tamošnjem dijalektu, s tim da su kod njega uočene karakteristike na osnovu kojih više nalikuje kasidi – zbog čega je prozvan “zedželska kasida”⁵² – nego klasičnom zedželu.

---

⁵¹ Samuel Miklos Stern, “Studies on Ibn Quzmān”..., str. 199.

⁵² O *zedželskoj kasidi* vidjeti više u: W. Hoenerbach, H. Ritter, “Neue Materialien zum Zagal. I. Ibn Quzmān”, u: *Oriens*, Brill, Leiden, izd. 3, br. 2, 1950, str. 266–315.

U prvoj polovini 14. stoljeća javlja se veliki broj pjesnika na dvorovima mongolskih i memlučkih vladara, tačnije, u Egiptu, Siriji i Iraku, koji su nastojali imitirati Ibn-Quzmāna u pisanju zedžela, a iz 17. stoljeća su sačuvani zedželi i na egipatskom dijalektu, koji su se izvodili uz gudački instrument *minstrel*, sličan guslama. Pomenuta pojava imitiranja poezije Ibn-Quzmāna poznata je i od ranije; seže čak i u period u kom je živio Ibn-Quzmān (12. st.), kada je uočena u poeziji Madǧallīsa (u. 1160.) i jevrejskog pjesnika Abrahama ibn ‘Ezre (u. 1167.), te kasnije (u 13. i 14. stoljeću) i u poeziji Ibn-‘Arabīja (u. 1240.) i Todrosa Abulafije (u. 1306.).⁵³ Razlog za ovu pojavu leži prvenstveno u činjenici da je andaluzijski zedžel doživio vrhunac sa Ibn-Quzmānom, čija su zedželi predstavljali briljantno poetsko umijeće, te su postali poetski šablon i ideal ostalih pjesnika, kako u Andaluziji, tako i izvan nje.

U nekim zbirkama narodne poezije Blistog Istoka, koje datiraju iz 19. stoljeća i čiji su autori većinom Evropljani, nalaze se pjesme nazvane *zedžel*, od kojih pojedine imaju strukturu identičnu andaluzijskom zedželu i takve su uglavom sa područja Libanona.

Uticaji andaluzijskog zedžela su uočeni i u poeziji naroda koji ne dolaze sa arapskog govornog područja, gdje je važno spomenuti nekoliko poetskih djela na romanskim jezicima, od 13. stoljeća naovamo, a koja sadrže pjesme sa istom strukturom kao kod zedžela. To su sljedeća djela:

- “Cantigas de Santa Maria” – djelo Alfonsa X (u. 1284.) na galicijskom dijalektu;
- “Libro de Buen Amor” – djelo Huana Ruiza (u. 1351.) na kastiljskom dijalektu;
- italijanske pjesme: *ballate*, *frottole* i *laude*, autora Jacopona da Todija (u. 1306.), te nekoliko pjesama na francuskom (*virelais*, *ballades*) i provansalskom jeziku (*dansas*, *baladas*)⁵⁴.

Posebno je značajan fenomen uticaja andaluzijske strofične poezije na trubadursku poeziju. *Trubadur* (provansalski: *trobador* – pronalazač ili izumitelj novih melodija, od gl. *trobar* – naći, nalaziti) je lirski pjesnik srednjovjekovne provansalske književnosti, čija se poezija uglavnom izvodila uz muzičku pratnju. Trubadurska poezija se odlikovala savršenstvom forme i predstavljala je vitešku ljubavnu liriku, čiji je osnovni motiv vjernost voljenoj ženi. Ova se poezija veže za period 11–13. stoljeća, a izvodila se na prostoru

---

⁵³ O imitaciji poezije Ibn-Quzmāna vidjeti više u: Samuel Miklos Stern, *Hispano-Arabic Strophic Poetry: Studies by Samuel Miklos Stern*, ur. L. P. Harvey, Clarendon Press, Oxford, 1974, str. 185–190.

⁵⁴ Imena svih autora, te nazivi djela i poetskih vrsta iz ovog paragrafa, preuzeti su iz: Anon., “Zadjal”, *The Encyclopaedia of Islam...*, str. 375.

Francuske, Španije, Portugala i sjeverne Italije. Pored navedenog provanslaskog porijekla riječi, postoji mišljenje da riječ *trubadur* “ima arapsko porijeklo”⁵⁵, odnosno da dolazi od ar. gl. *tarraba – yuṭarribu*: (za)pjevati; (za)svirati; (pro)veseliti se, zabavljati se⁵⁶. Usto, karakter ljubavne lirike, koji ima trubadurska poezija, kao i muzikalnost iste, koja pruža mogućnost izvođenja uz muziku, naveli su brojne autore da se pozabave pitanjem razvoja trubadurske poezije iz andaluzijske strofične poezije, odnosno uticajem zedžela i muveššaha na trubadursku poeziju.

Analizom sačuvanih trubadurskih pjesama i poređenjem njene forme i sadržaja sa onima kod andaluzijske strofične poezije, došlo se do zaključka da je pomenuti uticaj nepobitno ostvaren, na planu strukture, rime, izraza i tematike. Strukturom, trubadurske pjesme uglavnom nalikuju ili su istovjetne sa andaluzijskim muveššahom, gdje nije uočeno prisustvo više od dvanaest slogova kod obje vrste pjesme, a što se tiče tematike, izvjestan je uticaj i zedžela i muveššaha na tom planu, prvenstveno kroz prisustvo ljubavne poezije (ar. *ğazal*), i gotovo svih njenih odlika, u poeziji trubadura, u kojoj se često pjeva o: “ljubavi na prvi pogled; okrutnosti voljenog; patnjama proizzvanim iskrenim ljubavnim osjećajima; te slabosti i bolesti kao posljedica ljubavne čežnje”⁵⁷. U pogledu tematike, izvršen je uticaj i na planu opisne poezije (ar. *wasf*), posebno kada su u pitanju opisi prirode.

---

⁵⁵ Ziad Ali Alharthi, Abdulhafeth Ali Khrisat, “The Impact of muwashah and zajal on troubadours poetry”, *International Journal of English and Literature*, Academic Journals, Lagos, izd. 7, br. 11, 2016, str. 174.

⁵⁶ Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik...*, str. 870.

⁵⁷ Ziad Ali Alharthi, Abdulhafeth Ali Khrisat, “The Impact of muwashah and zajal on troubadours poetry”..., str. 178.

Zaključak

U Andaluziji se strofična poezija (ar. *al-ši`r al-maqṭa`iyy*) javlja krajem 9. i početkom 10. stoljeća, u periodu koji je uslijedio nakon stoljeća imitacije forme i sadržaja poezije arapskog istoka. Muveššah (ar. *muwaššah*) i zedžel (ar. *zağal*), dva žanra strofične poezije, su svojim originalnim poetskim izrazom izveli andaluzijsko pjesništvo iz mračnog tradicionalizma na blještavi podijum, ne samo andaluzijske, nego i svjetske pjesničke pozornice.

Kroz prethodna poglavlja ovog rada pružen je detaljan uvid u nastanak, razvoj, odlike, podžanrove i istaknute autore andaluzijske strofične poezije, tačnije, zedželskog žanra, sa fokusom na zedželsku poeziju istaknutog andaluzijskog pjesnika Ibn-Quzmāna (12. st.), pisanu u cjelosti na arapskom dijalektu naroda Andaluzije i biografiju pomenutog pjesnika, čime su realizovani zadatak i cilj ovog rada.

Zedžel se definiše kao *poetska umjetnost na narodnom jeziku* (ar. *al-fann al-ši`riyy al-malhūn*), a opisuje se i kao *zvukovna strofična pjesma, u kojoj se drži do metrike i moguće je pjevati*. Jednim od najranijih autora zedželske poezije u Andaluziji smatra se Ibn-Quzmān, koji nosi nadimak *imām al-zağğālīn*, što se može prevesti kao *istaknuti autor zedžela*, s obzirom na iskazano briljantno poetsko umijeće i činjenicu da je zedžel doživio vrhunac sa njegovom poezijom ili *pionir/začetnik andaluzijskog zedžela*, ukoliko se uzme u obzir da je zedžel status poetskog žanra stekao upravo zahvaljujući ovom pjesniku. Poezija Ibn-Quzmāna je sačuvana u zbirci pod nazivom “Dīwān Ibn-Quzmān al-Qurṭubī: Iṣābat al-ağrād fī dīkr al-a`rād”, koja sadrži 149. zedžela, te i 44 druga zedžela ili tek njihove fragmente, koja su sakupljena iz raznih antologija poezije.

Sadržaj Dīwāna, predstavljen u ovom radu, pruža čitaocu jedinstven uvid u bogatstvo pjesnikovog stila, originalnost izraza i raznovrsnost tema, što je, uz sve prije kazano o Ibn-Quzmānu, dokaz poetskog umijeća koje je ovog pjesnika postavilo u sami vrh istaknutih autora zedžela, čemu svjedoče i ranije prikazani objavljeni i neobjavljeni pjesnikovi stihovi, kao i mišljenje književnih kritičara da je Ibn-Quzmān ne samo najbolji andaluzijski pjesnik, nego i jedan od najboljih klasičnih pjesnika, te da njegova poezija predstavlja remek-djelo andaluzijske književnosti.

Izvori i literatura

1. ‘Abbāsa, Muḥammad, *al-Muwaššahāt wa al-azġāl al-andalusiyya wa aṭaruhā fī šī‘r al-trūbādūr*, Dār umm al-kitāb, Mustagānim, 2012.
2. Alharthi, Z. A., Khrisat, A. A., “The Impact of muwashah and zajal on troubadours poetry”, *International Journal of English and Literature*, Academic Journals, Lagos, izd.7, br. 11, 2016, str. 172–178.
3. Yūzbakī, Tawfīq Sulṭān, *al-Ḥaḍāra al-islāmiyya fī al-Andalus wa aṭaruhā fī Ūrūbbā*, preveo: Dženana Smajić, dostupno na: https://akos.ba/islamska-civilizacija-u-andaluziji-i-njen-utjecaj-u-evropi-kako-je-sve-pocelo/#_ftn7 (zadnji put pristupljeno: 16.8.2020.)
4. Anić, Š., Klaić, N., Domović, Ž., *Rječnik stranih riječi: tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*, Sani-plus, Zagreb, 1998.
5. Anon., “Ibn Ḳuzmān”, *The Encyclopaedia of Islam*, ur: P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs, Brill, Leiden, izd. 2, vol. 11 (V–Z), 2002, str. 849–852.
6. Anon., “Zadjal”, *The Encyclopaedia of Islam*, ur: B. Lewis, V. L. Ménage, Ch. Pellat and J. Schacht, E. J. Brill, Leiden & Luzac & Co, London, izd. 2, vol. 3 (H–Iram), 1971, str. 373–377.
7. Buturović, Amila, “Ibn Quzmān”, u: *The Literature of Al-Andalus*, ur: M. Menocal, R. Scheindlin, M. Sells, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, str. 292–305.
8. Dodds, Jerrilynn D., *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1992.
9. Douglass, Susan, “Achievements and Contributions of al-Andalus: Exploration of Material Culture and Science”, dostupno na: <https://www.islamicpain.tv/wp-content/uploads/sites/271/2019/12/Final-Lesson-Plan-9.pdf> (zadnji put pristupljeno: 14.8.2020.)
10. Farrin, Raymond K., “Season's Greetings: Two ‘Īd Poems by Ibn Quzmān”, *Journal of Arabic Literature*, izd. 35, br. 3, Brill, Leiden, 2004, str. 247–269.
11. Ferreira, Manuel Pedro, “A Case of Cross-Fertilization: The Mediaeval Andalus, Islamic Music, and the Cantigas de Santa Maria”, *Pol-e Firuzeh*, izd. 3, br. 12, Cultural Research Bureau, Teheran, 2004, str. 91–118.

12. García Gómez, Emilio, "Moorish Spain: The Golden Age of Cordoba and Granada", u: *The World of Islam: Faith, People, Culture*, ur. Bernard Lewis, Thames and Hudson, London, 1976, str. 225–245.
13. Gluhak, Alemko, "Mauretaniya i Mauritanija", *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, izd. 32, br. 1, Zagreb, 1984, str. 31–32.
14. Hamzić, Mirzet, *Školski rječnik književnih izraza*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2007.
15. Hiti, Filip, *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.
16. Hoenerbach, W., Ritter, H., "Neue Materialien zum Zacal. I. Ibn Quzmān", u: *Oriens*, Brill, Leiden, izd. 3, br. 2, 1950, str. 266–315.
17. Larkin, Margaret, "Popular poetry in the post-classical period, 1150–1850", u: *Arabic Literature in the Post-Classical Period*, ur: Roger Allen, D. S. Richards, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, str. 189–242.
18. Lowney, Chris, *A Vanished World: Medieval Spain's Golden Age of Enlightenment*, Free Press, New York, 2012.
19. Makkī, Maḥmūd 'Ālī, "Taqdīm" u: *Dīwān Ibn-Quzmān al-Qurṭubī: Iṣābat al-aḡrād fī dīkr al-a' rād*, Al-Maḡlis al-A'lā li al-Ṭaqāfa, Al-Qāhira, 1995.
20. Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, izd. 3, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
21. Ramić, Jusuf, "Andaluzijska književnost", *Znakovi vremena*, izd. 8, br. 28, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2005, str. 253–263.
22. Ṣawāliḥa, Muḥammad 'Abd al-Min'am Ḥamdān, *Ṣūra al-mamdūḥ fī azḡāl Ibn-Quzmān*, Ḡāmi'a al-Naḡāḥ al-waṭaniyya, Nablus, 2013.
23. Stern, S. M., *Hispano-Arabic Strophic Poetry: Studies by Samuel Miklos Stern*, ur. L. P. Harvey, Clarendon Press, Oxford, 1974.
24. Waugh, Earle H., *Memory, Music, And Religion: Morocco's Mystical Chanters*, University of South Carolina Press, Columbia, 2005.
25. Woods, K. W., Barker, E., Edwards, S., "Art and Visual Culture: Medieval to Modern", dostupno na: <https://courses.lumenlearning.com/sac-artappreciation/chapter/oer-1/> (zadnji put pristupljeno: 19.8.2020.)
26. <https://www.islamicspain.tv/curriculum/glossary/> (zadnji put pristupljeno: 18.8.2020.)
27. http://www.columbia.edu/itc/english/w3263y/poetry_defs.html (zadnji put pristupljeno: 25.8.2020.)

PLATE IV

واذا هو حال كافر جاز جلتنا
مع قوايد الخنزود طبع اعتبار
الاعلام من كل حلو غير على القاضي مام وولو
لو طلالا ولو فر مع الحياطين
من ربه ولو مره لم يمان ظنير
كيف نجد نسلو والعدول بهما في ياد
ما رسول بس يدو واديو للقال
تشتبه في خيال فند جزده في الوصال
اه من طنا جسدي ضروري للطلال
٧٠ وقول لو اس طال حبيب طيو لا يحلو
٣١ رجل اسالني
كسل بر يعنى
يادقو لو ال
يقضو عنى ذا النعال
ان لى سوا الامل
سدى السرا م مادلى منم يعنور ردى هالم
كالمكور كان خذو صمحة كافر
شمارا حبيبي ردى في كفا بالنبى ساعا غضا
والنبا اعطيك صاوتفدا م بعد ما نزل
دهن الفوا الحينو من قاشو ولسقلا
بالفدا م والى حمله اذ حيا واد مراب
دلا لى عمل اللشرا م
يعد ما نغزش اللشرا م الفوا لى حينو ماسنى فورا
كسل النابعا المستل م

Leaf from the Geniza of Fustat. (T.-S. 51, 137).
IV. Verso, lower half

Neobjavljeni zedžel Ibn-Quzmāna

(Cambridge Geniza MS., Schechter-Taylor Collection T.-S. 51, 137.)